

ŞERHU'L- AHLÂKÎ'L-'ADUDİYYE

Seyfüddîn Ahmed El-Ebherî

Metin ve Çeviri
Ömer Türker

ŞERHU'L-AHLÂKÎ'L-ADUDİYYE

AHLÂK-I ADUDİYYE ŞERHİ

Seyfüddin Ahmed El-Ebherî

Metin ve Çeviri
Ömer Türker

ilem
KİTAPLIĞI

YAYIN NO: 1562
İLEM KİTAPLIĞI No: 11
İslâm Ahlâk Döğüncesı No: 07
ISBN : 978-605-320-468-6
© 1. Basım, Ağustos 2016

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelayin.com

ŞERHU'L- AHLÂKÎ'L-'ADUDİYYE / SEYFÜDDİN AHMED EL-EBHERİ

Ömer Türker

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti'ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelayin.com-
Dizi Editörü: Ömer Türker

Sayfa ve Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
Baskı ve Cilt: Genç Offset Sertifika No.: 32284
Süzcün Sokak No.:18/3 İskitler/Ankara

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Türker, Ömer.

Şerhu'l- Ahlâkî'l-'Adudiyye / Seyfüddin Ahmed El-Ebheri / Ömer Türker

1. Basım, 80 s., 165x240 mm

Kaynakça yok, dizin var.

ISBN: 978-605-320-468-8

1. Ahlâk-ı Adudiyye 2. Seyfüddin Ahmed el-Ebheri 3. Ameli Felsefe

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

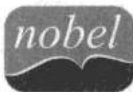
Sipariş: -siparis@nobelayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

e-satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kida, Prefix, N-T Mağazaları ve Gökkuşakğı Dağıtım

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20
Rasimpasha Mah. Söğütöçayırı Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelayin.com - www.nobelayin.com

www.nobelkitap.com

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Takdim	9
Giriş	11
<i>Ebherî'nin Eserleri</i>	12
<i>Neşir'de Gözetilen Esaslar</i>	15
 Birinci Makale	 16
<i>Teorik Ahlâk</i>	
 İkinci Makale	 32
<i>Huyların Korunması ve Kazanılması</i>	
 Üçüncüsü Makale	 46
<i>Ev Yönetimi</i>	
 Dördüncü Makale	 54
<i>Şehir Yönetimi</i>	
 Dizin	 60

Sunuş

Ahlâk alanı geniş bir ilimler ağını ilgilendirmektir. Bizatihi pratiğe dönük sonuçlar vermesi her an ortaya çıkan eylemlerle onu ilişkili kılarken, yapılacak eylemin bilgisi ve ona dair meselelere dönük düşünce üretimi ise teorik olan yöne işaret eder. Pek çok alanı ilgilendirmesi ve insan eylemleriyle olan irtibatı sebebiyle ahlâk disiplini, derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Bugüne dair düşünce üretecek bizlerin sahih bir birikimi tesis edebilmemiz ise öncelikle İslam düşüncesi içerisindeki ahlâkı tüm yönleriyle bilmemizi gerekmektedir.

Bu amaca binaen 2013 yılından itibaren bünyesinde yer alan kurumlara strateji ve politika üreten bir kurum olan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) olarak İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'ni başlattık. 2016 yılı itibarıyla dördüncü yılını tamamlayacak olan projede çok sayıda faaliyet ve yayın gerçekleştirildi. Geniş katılıma açık olan Ahlâkın Temeli ve Ahlâki Müeyyide Üzerine Konuşmalar Dizisi'nde alana dair önemli sorunlar masaya yatırıldı. İslam ahlâk düşüncesinin temel özellikleri, ahlâki önermelerin kaynağı ve İslam düşüncesinde ortaya çıkmış mizaç teorileri hakkında nitelikli sunumların yapıldığı yuvarlak masa toplantıları düzenledik. Bunun dışında daha özel konular üzerine çalıştaylar gerçekleştirdik. Böylece alanın daha önce üzerinde durulmayan meselelerine dair nitelikli katkılar ortaya çıktı. Konuşmalarda ve yuvarlak masa toplantılarında yapılan sunumlar projede yer alan akademisyenler tarafından makaleye dönüştürülerek kitaplarda yayımlandı. Öte yandan proje kapsamında miladi 8. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar ahlâk alanında yer alan yazma eserlerin tamamının kataloglamasını yaptırarak. Bu önemli çalışma ile ahlâk alanına dair tüm birikimi bir arada görme imkanına kavuştuk. Bir hafıza tazeleme olarak da görülebilecek bu çalışma ile ahlâka dair yapılacak yeni araştırmalara ciddi bir ivme kazandırmış olduk.

Elinizde bulunan Ahlâk-ı Adudiyye şerhleri de projede gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biridir. 12. yüzyılda Adûduddîn el-İcî tarafından yazılan *Ahlâk-ı Adudiyye* üzerine kaleme alınan şerhlerden üçünü daha önce yayımlamıştık. Metin üzerine kaleme alınan dört ayrı şerhi ise Nobel İLEM Kitaplığı içerisinde yayımlıyoruz. Müteahhir dönem ahlâk düşüncesini takip etmek adına büyük bir kıymeti haiz olan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* geleneğini böylelikle ilgili literatürü takip etmek isteyen araştırmacıların istifadesine sunmuş olacağız. Proje neticesinde ahlâk alanında nazari bir birikimi ortaya çıkardık; şimdi sıra bunun uygulamalı ahlâk alanına taşınmasında.

Bu vesileyle proje koordinatörü Ömer Türker'i; kitapları yayıma hazırlayan Kübra Bilgin Tiryaki'yi, tahkik ve tercümeleri gerçekleştirerek çalışmaya katkı sağlayan çevirmen ve editörleri tebrik ediyorum. İLKE ve İLEM olarak yürüttüğümüz bu projenin nitelikli çalışmalara vesile olmasını temenni ediyorum.

Dr. Lütfi Sunar

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği
Yürütme Kurulu Başkanı

Takdim

13. yüzyıldan sonra İslam dünyasındaki ilim gelenekleri önemli ölçüde belli başlı eserler etrafında kaleme alınan şerh ve haşiyelerle devam eder. Bu bağlamda İslam düşüncesinin müteahhirûn dönemi *Hidâyetü'l-hikme*, *Hikmetü'l-ayn*, *Şerhu'l-Mevâkıf* fi ilmi'l-kelam, *Şerhu'l-Makâsîd*, *Şerhu'l-Akâid*, *Akâid-i Adudiyye*, *Füsûsu'l-hikem*, *Miftâhu'l-gayb* gibi çeşitli ilim dallarında kaleme alınan eserlerin tarihi olarak okunabilir. Bu türlü klasikleşmiş risale ve kitap yazarları arasında Adudiddîn el-İcî'nin bilhassa zikredilmesi gerekir. İcî, *er-Risâletü'l-Vaz'iyye*, *Akâid-i Adudiyye*, *el-Mevâkıf*, *Şerhu Muhtasarı'l-Müntehâ* eserleriyle dilbilim, kelam ve fıkıh usûlü alanlarında yazım geleneği oluşturmalarının yanı sıra ahlâk ve siyaseti teorik ve pratik yönleriyle ele aldığı *Ahlâk-ı Adudiyye* adlı risalesiyle de ahlâk ve siyaset alanında bir yazım geleneğinin oluşmasına vesile olmuştur. *Ahlâk-ı Adudiyye* üzerine sonraki yüzyıllarda irili ufaklı pekçok şerh kaleme alınmıştır.

Bununla birlikte ahlâk düşüncesi, müteahhirûn dönemine ilişkin çalışmaların azlığından payını almasının yanı sıra genel olarak İslam düşüncesinin en an çalışılan alanlarından da biridir. Bunda iki şeyin büyük etkisi vardır. Birincisi ahlâkın, daha ziyade pratik bir mesele olarak kavranıp teorik kabullerin ahlâki tercihlere yansımalarını takip etmenin güçlüğüdür. İkincisi ise ahlâk alanının İslam düşüncesinin diğer alanlarına nispetle daha zayıf olduğuna dair genel bir kanıdır. İbn Sînâ ve Fahreddîn er-Râzî gibi İslam'ın büyük düşünürlerinin ahlâk alanında kapsamlı eserler telif etmemiş olması, bu kanıyı destekleyici bir unsur olarak karşımızda dursa da bilhassa kelam, felsefe ve tasavvuf arasındaki ilişkinin konu, mesele ve gaye bakımından yeniden tartışmaya açıldığı ve disiplinlerarası çalışmaların arttığı 13. yüzyıl ve sonrasında ahlâk ve siyasete dair

çalışmalarda kayda değer bir artışın olduğu gözlenmektedir. Hiç kuşkusuz ahlâk düşüncesinin 13. yüzyıl sonrasındaki sürecini takip etmek ve müteahhirûn dönemi İslam düşüncesinin hususiyetlerini belirli bir literatür çerçevesinde incelemek için bu literatürün çalışılması gerektiği açıktır.

Bu amaçla İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) bünyesinde “İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi” başlatarak *Ahlâk-ı Adudîyye* geleneği kapsamında yer alan ve şimdiye kadar tahkik ve tercümesi yapılmamış eserlerin tahkiki, tercümesi, İslam ahlâk düşüncesi tarihi açısından değerlendirilmesi, 12. yüzyıldan sonra kaleme alınan ahlâk eserlerinin olabildiğince yetkin ve bilgilendirici bir katalogunun hazırlanması, ahlâkın teorik ve pratik sorunlarının hem genel ahlâk literatüründen hem de özel olarak *Ahlâk-ı Adudîyye* literatüründen hareketle tartışılmasını hedefledik. On sekiz aylık süre zarfında sözü edilen iş kalemlerinin tamamını gerçekleştirdik. Seyfeddin el-Ebherî’ye ait *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudîyye* adlı eserin tahkik ve tercümesi de bu kapsamda hazırlanan çalışmalardan biridir. Bu bağlamda başta sevgili dostum Lütfi Sunar olmak üzere, bütün bu çalışmalarda bize maddi imkânlarını seferber eden İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) yöneticilerine teşekkür ediyor ve bu çalışmanın, İslam ahlâk düşüncesi çalışmalarına katkı yapmasını diliyorum.

Ömer Türker

Giriş

Ahlâk-ı Adudiyye risalesi, Adudiddin el-İcî'nin *er-Risâletü'l-Vaziyye*, *Akâid-i Adudiyye*, *Şerhu Muhtasarı'l-Müntehâ*, *el-Fevâid-i'l-Ğiyâsiyye*, *el-Mevâkıf fi'lmi'l-kelâm* gibi sonraki dönemlerde pek çok şerh ve haşiyeye konu olmuş eserlerinden biridir. Risale, Kirmânî gibi İcî'nin doğrudan talebeleri tarafından şerh edilmeye başlanmıştır. Tahkik ve tercümesini yayımladığımız şerh, Seyfeddin Ahmed el-Ebherî'ye aittir. Kâtib Çelebi ve Sıddık Hasan Han, Ebherî'yi İcî'nin (ö. 756/1355) öğrencileri arasında saymaktadır.¹ Nitekim *Ahlâk-ı Adudiyye*'nin yanı sıra *Şerhu Muhtasarı'l-Müntehâ*, *el-Fevâid-i'l-Ğiyâsiyye*, *el-Mevâkıf fi'lmi'l-kelâm* gibi İcî'nin eserleri üzerine şerhler yazması ve bu şerhlerde İcî'yi "üstadımız" diye anması onun İcî'nin talebesi olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır. Mesela Ebherî, İcî'nin *Muhtasarı'l-Müntehâ* şerhine yazdığı şerhte şöyle der: "Menkûl ve makûl kandilleriyle dinin alametlerini açıklayan, furu ve usulün cevherleriyle şeriatın sütunlarını süsleyen, hakkın ve dinin destekçisi (Adud) üstadımız Abdurrahman b. İcî -aziz ruhu mukaddes kılınsın- kaleme aldığı *Şerhu'l-Muhtasar fi'l-usûl...*"²

- 1 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, nşr. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, II, 1853; Sıddık Hasan Han, *Ebcü'dü'l-ülûm*, nşr. Abdülcebbar Zükkâr, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978, III, 58.
- 2 Ebherî, *Şerhu Şerhi Muhtasarı'l-Müntehâ*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, Nr. 980, Vr. 1b. Yine Ebherî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'nin Cârullah nüshalarının birinin başında bizzat Cârullah'ın yazdığı şu kayıt yer alır: "İsmüddin (el-İsferâyî'nin) İcî'nin adâb hakkındaki risalesinin şerhinin hâmişinde belirttiğine göre Ebherî İcî'nin önde gelen talebelerindendir. Yine bizzat kendisi (yani İsmüddin) şerhte açıklamaktadır ki İcî, Eşrûddin el-Ebherî'nin talebelerindendir. Esirüddin el-Ebherî, Seyyid el-Tbrî'nin talebelerindendir. el-Tbrî, allâme Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin talebelerindendir. Şîrâzî ilk olarak Kâtibî'nin ikinci olarak el-Ulvânî'nin üçüncü olarak da şeyh Sadreddin el-Konevî'nin talebelerindendir. Kâtibî ise imâm Fahrüddin er-Râzî'nin talebelerindendir. Bu şârih, muhakkiklerin efendisi Seyyid Şerîf'in (ks) üstadıdır. Bizim silsilemiz de üstadlarımız Abdülvehhâb -ki o, Arabzâde el-Konstantîni olarak meşhurdur-, Haydar b. Ahmed b. Haydar el-Harîrî, Muhammed el-Kürdî, şeyh İbrahim el-Medenî eş-Şehrânî el-Kürdî ve Muhammed eş-Şefî' el-İsfahânî ve başkaları -ki hepsi de 1100'den sonra vefat etmiştir- kanalıyla Seyyid Şerîf'e bağlanır." Bk. Ebherî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Carullah, Nr. 1236, Vr. 1a. Carullah'ın naklettiği gibi İsmüddin el-İsferâî'nin *Adâb* haşiyesinin başına düştüğü haşiyede şöyle der: "İcî'nin on talebesi vardı ve eserlerini onlar için kaleme aldı. Bunlardan biri de Musa Seyfeddin el-Ebherî'dir." *Şerhu'l-Adâbi'l-Adudiyye*, Süleymaniye, Cârullah, Nr. 2090, vr. 2b.

Yine Ebherî *Şerhu'l-Mevâkıf*'ının girişinde İcî'yi "Şeyhim ve üstadım" diye anmaktadır.³ Ayrıca *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Süleymaniye Ktp., Yeni Câmi, 748 numaralı nüshasının başına düşülen bir kayıta Ebherî'nin İcî'nin öğrencisi ve *Mevâkıf*'i ilk şerh eden kişi olduğu, Seyyid Şerîf'in birçok yerde ondan istifade ettiği ve çözümlerinin ona dayandığı söylenmektedir.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*'da Ebherî'nin adını andığı üç yerde vefat tarihi vermez. *Keşfü'z-zünûn*'u neşreden Şerafettin Yaltkaya parantez arası bir notta Ebherî'nin h. 700 yılı civarında vefat ettiğini belirtir.⁴ Fakat hem Ebherî'nin İcî'nin öğrencisi olması hem de onun günümüze ulaşan eserlerinin ferağ kayıtları, bu tarihin yanlışlığını göstermektedir. Zira aşağıda belirtileceği üzere Ebherî'nin eserlerinin bir kısmı, h. 767 ve h. 777 tarihlerinde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Ebherî'nin h. 777 tarihinden sonra vefat etmiş olması gerekir. Brockelmann ise Ebherî'nin h. 800 (1397) civarında vefat ettiğini belirtmektedir.⁵ Bu bilgi, Ebherî'ye ait *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 156 numaralı nüshasının başına düşülen "Seyfeddin el-Ebherî'nin Sadeddin et-Teftazânî ve Seyyid Şerîf'in hocası olduğu" kaydıyla desteklenmektedir. Eğer Teftazânî'nin de İcî'nin öğrencisi olduğunu dikkate alırsak Ebherî'nin ona hocalık etmesi, muhtemelen aynı hocadan ders alan iki öğrenciden müntehi olanın mübtediye ders okutması kabilinden olabilir. Her halükarda Ebherî'nin h. 780 ila 800 tarihleri arasında vefat etmiş olması gerekmektedir.

Ebherî'nin Eserleri

1. *Şerhu'l-Ahlâkî'l-Adudiyye*

Bu çalışmada neşir ve çevirisini sunduğumuz bu eser, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2131/03 numarada kayıtlıdır. Bundan başka bir nüshasını da şimdilik tespit edemedik. Münecimbaşı'nın *Şerhu'l-Ahlâkî'l-Adudiyye*'sinde Ebherî'ye yapılan atıflar⁶ dikkate alındığında kayıtlara yanlış girmiş veya çeşitli risale mecmuaları içinde gizlenmiş başka nüshalarının olması muhtemeldir. Yu-

3 Ebherî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye Ktp., Carullah, Nr. 1235, vr. 2a.

4 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1762.

5 Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Seyyid Yakub Bekir, Abdülhalim en-Neccâr, Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993, III, 335.

6 Bk. Münecimbaşı, *Şerhu'l-Ahlâkî'l-Adudiyye*, thk. Asiye Şen (Münecimbaşı Ahmed Dede'nin *Şerhu Ahlak-ı Adud Adlı Eseri*, Metin Tahkiki ve Değerlendirme, doktora, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, içinde), s. 87, 88, 96, 97, 162, 167 (Sayfa numaraları Arapça metne aittir.).

karıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu şerh, Ebherî gibi İcî'nin öğrencisi olan Kırmânî şerhiyle birlikte en eski *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhlerinden biridir. Fakat neşre esas aldığımız bu tek nüshada ferağ kaydı bulunmadığından şerhin yazım tarihi tespit edilememektedir. Ayrıca Ebherî'nin şerhi mevcut *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhleri içinde en muhtasar olanıdır.

2. *Şerhu'l-Mevâkıf*

Türkiye kütüphanelerinde ona yakın nüshası bulunan bu eser, İcî'nin *el-Mevâkıf fî ilmi'l-kelâm* adlı eserinin ilk şerhlerindendir. Eserin sonunda Ebherî *Şerhu'l-Mevâkıf* 767 senesinin Rebiüevvel ayının ortasında pazartesi günü tamamladığını belirtmektedir.⁷

3. *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Türkiye kütüphanelerinden ondan fazla nüshası bulunan bu eserin Süleymaniye, Carullah 470 M numaralı nüshasının ferağ kaydında Ebherî eserini 777 yılının Rebiüevvel ayının başlarında Harezm'de Reşidiyye Medresesinde tamamladığını belirtmektedir.⁸ Nitekim nüshanın başında Carullah'ın hattıyla düşülen bir notta İcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adlı eserine Ebherî tarafından yazılan haşiyenin, aynı esere Kırmânî'nin *Rudûd* olarak adlandırılan ve Teftâzânî'nin *Şerhu-ş-Şerh* (Şerhin Şerhi) olarak meşhur hâşiyesinden sonra kaleme alındığı ve bu nüshanın da Ebherî'ye 777 senesinde okunan nüshadan istinsah edildiği belirtilmektedir (Vr. 1a). Teftâzânî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*'sını Harezm'de h. 770'de tamamladığı bilgisi⁹ ile bu tarih karşılaştırıldığında notta verilen bilgilerin doğruluk ihtimali artmaktadır.

4. *Şerhu'l-Metâli*

Kayıtlarda sadece Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1421'de kayıtlı görülen *Şerhu'l-Metâli*'in başında bizzat Cârullah'ın düştüğü kayıta şöyle denilmektedir: "Bu, önde gelen alim Seyfeddin el-Ebherî'ye ait *Şerhu'l-Metâli*'dir. Yazar bu eseri *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* haşiyesinde zikretmiştir. O, bu

7 Bk. Ebherî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Carullah, Nr. 1236, vr. 382a; *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Carullah, Nr. 1235, vr. 407a; *Şerhu'l-Mevâkıf*, Süleymaniye, Yeni Câmî, nr. 748, vr. 414b. Muhtemelen Süleymaniye Ktp., Carullah, Nr. 1235 nüshası, bu eserin müellif nüshasıdır.

8 Ebherî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, Süleymaniye Ktp., Carullah, Nr. 470 M, vr. 151b.

9 Murat Kumbasar, "Taftâzânî (h. 722-792/M.1322-1390)'nin Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2006), s. 155.

şerhte her ne zaman 'Şârih' dese allâme Kutbüddin eş-Şirâzi'yi kasteder. İnanmayan bakıp denesin."¹⁰ Ancak bu nüsha başından bir buçuk varak ve sonundan eksik olduğundan nüshanın yazım tarihi tespit edilememektedir.

5. Şerhu'l-Fevâidi'l-Ğıyâsiyye

Bu eserin Türkiye kütüphanelerinde görülen yegâne nüshası, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 1044 numaralı kayıta yer almaktadır. Bu nüshanın ferağ kaydında yazımının 882 senesi 21 Şevval Pazar günü tamamlandığı ve müstensihin bu nüshayı "777 yılı Zilhicce ayı ortasında yazımı tamamlanan bir nüshadan çoğalttığı" ("وقع الفراغ من تسويده في منتصف ذي الحجة سنة سبع وسبعين وسبعائة") belirtilmektedir.¹¹

6. Hâşiye âlâ Şerhi'l-İşârât

Ebherî'nin Tûsî'nin Şerhu'l-İşârât'ına yazdığı bu haşiyenin Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı yegâne nüshası, Süleymaniye Ktp., Carullah, 1282 numarada yer alır. Eserin ferağ kaydında telifinin 758 yılı Recep ayı sonlarında pazartesi günü tamamlandığı belirtilir.¹²

7. Şerhu'l-Miftâh

Kâtip Çelebi, Ebherî'nin Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'una şerh yazdığını belirtir.¹³ Fakat Türkiye kütüphanelerindeki kayıtlarda Ebherî adına böyle bir eserin varlığını tespit edemedik.

8. Hâşiye 'alâ Adâb

Kütüphane kayıtlarında Ebherî'ye ait görünen bir diğer eser Âdâb haşiyesidir (Milli Kütüphane, Nr. 4791, vr. 8b-9a). Âdâb metni ve haşiyelerinden oluşan bir mecmua içinde yer alan ve sadece "hamd" lafzının şerhi olan bu risalenin başında "Seyfüddin el-Ebherî 'alâ bahsî'l-hamd fî kitâbi'l-Mîr Ebi'l-Feth (Mîr Ebû'l-Feth'in kitabındaki hamd bahsî üzerine Seyfeddin Ebherî'nin açıklamaları)" kaydı bulunmaktadır. Muhtemelen kayıtlara bundan dolayı Seyfeddin el-Ebherî'nin eseri olarak girmiştir. Fakat gerek başlıktan gerekse risale içinde

10 Ebherî, Şerhu'l-Metâli', Süleymaniye Ktp., Cârullah, 1421, Vr. 2a.

11 Ebherî, Şerhu'l-Fevâidi'l-Ğıyâsiyye, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1044, vr. 187a.

12 Ebherî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İşârât, Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 1282, vr. 196a.

13 Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zûnûn, II, 1764.

önde gelen bir düşünür olarak Seyyid Şerif Cürcânî'ye atıf yapmasından risale-nin Ebherî'ye ait olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira hem Ebu'l-Feth hem Seyyid Şerif, Ebherî'den sonradır.

9. Risâle fî ilmi'l-hurûf

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümü 1418 numaralı kayıta Ebherî'ye nispet edilen bu risale, tasavvuf, astroloji ve harfler ilmini konu olan bir risaleler mecmuası içindedir. Fakat 9 Zilkade 1133 tarihinde yazılan bu risale, şeyh Abdülkerim b. Muhammed b. Ahmed'e ait olup yanlışlıkla Ebherî'ye nispet edilmiştir.

Neşir'de Gözetilen Esaslar

Yukarıda belirtildiği gibi neşri yapılan *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*'nin Türkiye kütüphanelerinde tespit edilebildiğimiz tek nüshası bulunmaktadır. Fakat bu nüshada metin ve şerh pek çok yerde birbirine karıştırılmıştır. Metin ve şerhe ait kısımları, *Ahlâk-ı Adudiyye*'nin diğer şerhlerindeki ana metinden yardım alarak ayırttık. Zira diğer şerhlerde önemsiz birkaç farklılık dışında ortak bir metin bulunmaktadır. Metin ve şerhin ayırtılmasında bizim tasarruflarımızın anlaşılması için diğer şerhlerdeki ortak metinden hareketle İci metni olarak tespit ettiğimiz kısımları koyu siyah puntoya aldık ve neşredilen nüshada İci metni olarak verilen kısımları da paranteze aldık. Bu sebeple paranteze alınan kısımların önemli bir kısmı koyu siyah puntolu iken çok az bir kısmı siyah puntoludur. Zira siyah puntolu kısımlar, şerhe ait olması gerekirken kanaatimizce yanlışlıkla metne dâhil edilmiştir. Ayrıca nüshanın yazmasını da yayımlandığından bizim neşre hazırladığımız kısımdaki tasarruflar basit bir karşılaştırmayla farkedilebilir. Metnin neşre hazırlanmasında daha önce İSAM'da oluşturulan ve Yazma Eserler Kurumu'na benimsenen tahkik kurallarını esas aldık.

Son olarak neşredilen bu nüsha, İlmi Etüdler Derneği (İLEM) ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği bünyesinde yürüttüğümüz İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında hazırlanan İslam ahlâk literatürü kataloğu çalışmaları esnasında İbrahim Halil Ayten tarafından farkedilip dikkatimize sunuldu. Sevgili İbrahim Halil'e teşekkür ediyorum. Ayrıca metnin bilgisayar ortamına aktarılmasında yardımlarını esirgemeyen Mehmet Aktaş'a, Ebherî'nin diğer eserlerine ulaşmamda lütfkâr davranan muhterem dostum Ferruh Özpılavcı'ya ve eserin yayıma hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

[BİRİNCİ MAKALE: TEORİK AHLÂK]

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

[1] Verdiği nimetlerden dolayı Allah'a hamd olsun. O'nun peygamberi Muhammed ve âline salat ve selam olsun. Bu, ahlâk ilmi hakkında muhtasar bir risaledir. Risaleyi, dört makale olarak düzenledim.

5 **[2] Birinci makale,** huyların hakikatlerinin bilgisi gibi varlığında bizim kudretimizin tesiri bulunmayan **teorik** şeylerin bilgisi hakkındadır. **Bu şeylerden biri** huydur. **Huy, herhangi bir düşünme olmaksızın nefsânî fiillerin kolaylıkla yapılmasını sağlayan bir melekedir.** Bu tarifi açıklaması şudur: Bazen nefiste bir fiilin sebebi olan bir durum meydana gelir. Bu duruma, nef-
10 sâni niteliklerden bir nitelik denir ve çabucak ortadan kalktığı sürece ona “hal” adı verilir. Söz konusu durum tekrarlandığı, nefiste yerleşecek şekilde nefis onu benimsediği ve yavaş ortadan kalkacak hale geldiğinde ona “meleke” adı verilir. İşte bu meleke, fiile kıyasla huy ve alışkanlık olarak adlandırılır.

15 **[3] Nefsânî fiiller,** farklı şekillerde gerçekleşen muhtelif eserlerden ibarettir ve bu fiillerin ilkesine yönelik bir farkındalık bulunur. Doğal fiiller ise böyle değildir. Çünkü doğal fiiller, tek bir tarzda gerçekleşen eserlerden ibarettir ve bunların ilkesine yönelik bir farkındalık bulunmaz. “Nefsânî fiillerin ... yapılmasını sağlayan...” sözümüz, meleke sözümüzü açıklayan bir sıfattır. Dolayısıyla sakınım bildiren kayıtları zikretmeye ihtiyacımız yoktur. Zira meleke, doğal
20 fiillere söylenmez, çünkü bunların değiştirilmesi mümkün değildir. Oysa **meleke değiştirilebilir.** Yine nefisten herhangi bir düşünme yani bir teemmül ve fazlaca düşünme olmaksızın kolaylıkla çıkan fiillere de söylenmez. Melekenin iki özelliği bulunduğu söylenmiştir. Bu özelliklerden birisi hakkında görüş ayrılığı varken diğeri hakkında görüş birliği bulunmaktadır.

[المقالة الأولى في النظري]

[١] الحمد لله على نواله، والصلوة والسلام على نبيه محمد وآله، وبعد،
(فهذا مختصر في علم الأخلاق ورتبته على أربع مقالات).

[٢] (المقالة الأولى في النظري) أي في علم ما لا يكون لقدرتنا في وجوده تأثير
كمعرفة حقائق الأخلاق، منه، (الخلق) وهو عبارة عن (ملكة يصدر عنها الأفعال
النفسانية بسهولة من غير رؤية)، وتوضيح هذا التعريف أنه قد يحصل للنفس هيئة
هي سبب فعل من الأفعال، ويقال لتلك الهيئة كيفية من الكيفيات النفسانية وتسمى
حالة ما دامت سريعة الزوال، وإذا تكررت وأذعنت النفس لها حتى ترسخ فيها وتصير
بطيئة الزوال تسمى ملكة، فهذه الملكة بالقياس إلى ذلك الفعل تسمى خلقاً وعادة.

[٣] والأفعال النفسانية عبارة عن الآثار المختلفة الواقعة على مناهج مختلفة،
ويكون لمبدئها شعور بها بخلاف الأفعال الطبيعية، فإنها عبارة عن آثار تقع على نهج
واحد، ولا يكون لمبدئها شعور، وقولنا ”يصدر عنها الأفعال النفسانية آه“ صفة
كاشفة لقولنا ”ملكة“، فلسنا محتاجين إلى ذكر الاحترازات، فإن الملكة لا تطلق
على الأفعال الطبيعية لأنه لا يمكن تغييرها، (والملكة ممكنة التغيير) ولا على أفعال
النفس الصادرة بالسهولة من غير رؤية، أي بلا تأمل وزيادة فكر، وقد ذكر للملكة
حكمان أحدهما مختلف فيه، والآخر متفق عليه.

Birinci özelliğe gelince az bir grup düşünür melekenin değişimi kabul etmediğini söylemiştir. Çünkü onlar, melekenin doğal şeylerden olduğunu sanmışlardır. Diğerleri ise melekenin değişebileceğini düşünmüştür ki doğrusu budur. Zira **melekenin değiştiğine dair tecrübe bulunduğu gibi cimrilik, yalan vb. kötü melekelerin yasak olduğu hususunda dini naslar gelmiş ve akıl sahipleri de görüş birliğine varmıştır.** Eğer melekenin değişmesi mümkün olmasaydı bu yasaklama, imkansızla sorumlu tutmak olurdu. Oysa imkansızla sorumlu tutma, vaki değildir. İkinciye gelince **fertler mizaç farklılıklarına bağlı olarak melekelerde farklılaşırlar.** Yani meleke, güçlü ve zayıflığı kabul eder. Güçlü ve zayıf olma bakımından fertler iyi ve kötü huylarında farklılaşırlar. Aynı şekilde fertler hem melekeyi elde etme istidadında hem de melekeyi değiştirme istidadında mizaçlarının farklılıklarına bağlı olarak farklılaşırlar.

[4] Söz konusu şeylerden biri de **nefsin güçleridir.** Burada güçlerle kastedilen, müessir sıfattır; nefisle kastedilen ise insan nefsidir. İnsan nefsi, alet kullanan cismin, tümelleri akletmesi bakımından ilk yetkinliğidir. Güçler **üçtür.** Çünkü güç, ya idrakin doğrudan ilkesidir ya da değildir. Birincisi, akıl gücüdür ve buna nutuk gücü ve müdrike denir. İkincisi ise ya bir zararı uzaklaştırmanın veya bir yararı elde etmenin ilkesidir. Bunlardan ilki öfke gücü; ikincisi ise arzu gücüdür. Bu bölümlene, mevcut durumun tespitinden ibarettir, aklen olabilecek kısımların sayılması değildir. Bu güçlerden ilki, insana mahsustur. Diğer ikisi ise hayvanî nefse tabidir ve dolayısıyla bunlarda insan nefsi diğer hayvanlarla ortaktır. Bu güçlerden her birinin iki uç ve bir orta olmak üzere üç mertebesi vardır. **Akl gücünün ortası hikmettir.** Hikmet, kendisinden orta fiillerin çıktığı bir melekedir. Yine hikmetin nutuk gücünde meydana gelen ve idrake değmez şeyleri idrak etmeyi sağlayan orta bir durum olduğu da söylenir. **Hikmetin ifrat olan ucu cerbezendir.** Cerbeze, nutuk gücüne ait bir durum olup idrak edilmesi gereken şeylerin idrakini sağlar. **Akl gücünün tefrit ucu, gabavettir.** Gabavet, nutuk gücüne ait bir durum olup kişiyi uygun idraktan yetersiz bırakır. **Öfke gücünün ortası ve itidali, şecaattir.** Şecaat, öfke gücüne ait bir durum olup yapılması gereken şeyleri yapmayı sağlar. Buna örnek, Müslümanların iki katını aşmadığı sürece kâfirlere karşı savaşmak ve bir azgının elinden masumu kurtarmaktır. **Öfke gücünün ifrat ucu deli cesaretidir.** Deli cesareti, öfke gücüne ait bir durum olup teşebbüse uygun olmayan şeylere teşebbüsü sağlar. Buna örnek, Müslümanların iki katından fazla olduklarında kâfirlere karşı savaşmak ve bir zalime yardım etmektir. **Öfke gücünün tefrit ucu, korkaklıktır.**

أما الأول، فذهب جماعة قليلون إلى أنها غير قابلة للتغيير، ظناً منهم أنها من الأمور الطبيعية، والآخرون فعلى أنها ممكنة تغيير وهو الصحيح، لوقوع (التجربة) بذلك (ولورود) الشرع واتفاق العقلاء بالنهي عن البخل والكذب وغيرهما من الملكات الرذيلة، فلو لم يكن ممكنة التغيير لكان التكليف تكليفاً بالمحال، وهو غير واقع؛ وأما الثاني فهي أن الأشخاص (مختلفة) فيها بحسب تفاوت امزجتهم يعني أنها قابلة للشدة والضعف، وبحسبهما يتفاوتون في أخلاقهم الفاضلة والرذيلة وكذلك يتفاوتون في استعداد تحصيلها (واستعداد) تغييرها (بحسب اختلاف الأمزجة).

[٤] ومنه (قوى النفس) والمراد بالقوى [١/ظ] ههنا الصفة المؤثرة، وبالنفس

الإنسانية وهي كمال أول لجسم طبيعي آلي من حيث تعقل الكليات. (والقوى ثلاث) لأن القوة إما أن يكون مبدأ للإدراك بالذات أو لا، والأول هو القوة العقلية ويقال له (النطقية) والمدركة والثاني إما أن يكون مبدأ لدفع ضرر أو لجلب نفع، والأول هو القوة الغضبية، والثاني الشهوية، وهذا تقسيم لضبط ما هو واقع لا للحصر عقلاً، والأولى يختص الإنسان، والآخران تابعتان للنفس الحيوانية، فيشترك فيها سائر الحيوانات؛ وكل واحدة من هذه القوى ثلاث مراتب طرفان ووسط، فوسط القوة العقلية الحكمة وهي ملكة تصدر عنها الأفعال المتوسطة، ويقال أيضاً هي هيئة حاصلة للقوة الناطقية متوسط بما يدرك أمور ينبغي أن يدرك (وطرفها) الذي يكون (الافراط) هو (الجزيرة) وهو هيئة لتلك القوة بما يدرك أمور لا ينبغي إدراكها، (وطرفها) الذي يكون تفريطاً هو الغباوة وهي هيئة لتلك القوة بما يقصر صاحبها عن الإدراك اللائق؛ (ووسط) الغضبية واعتدالها (الشجاعة) وهي هيئة لتلك القوة بما يقوم على أمور ينبغي أن يقوم، كالقتال مع الكفار ما لم يزيدوا على ضعف المسلمين واستخلاص عن يد متعد، (وطرفها) الإفراط (التهور) وهو هيئة لتلك القوة به يقوم على أمور لا ينبغي إقدامها، كالقتال مع الكفار، إذا كانوا زائدين على ضعف وكإعانة ظالم، (وطرفها) التفريط (الجن).

Bu, gereken ve gerekmeyen şeyleri yapmayı engelleyen bir durumdur. **Arzu gücünün ortası iffettir.** İffet, arzu gücüne ait bir durum olup yemek, içmek vb. işleri din ve mürüvvet doğrultusunda yapmayı sağlar. **Arzu gücünün ifrat ucu, azgınlık** olup bu kabil huyların işlerini yapar. **Arzu gücünün tefrit ucu, donukluktur.** Donukluk, gereken ve gerekmeyen şeylere hakkını vermekte yetersiz bırakan bir durumdur. **Söz konusu üç orta, erdemler iken altı uç, erdemsizliklerdir.**

[5] **Bu anlatılanlar nicelik bakımındandır.** Fakat bunlarla birlikte nitelik dikkate alındığında ortalar, erdem olmaktan çıkabilir ve tıpkı uçlar gibi erdemsizliklere dönüşebilir. **Bunun hikmetteki örneği, âlimlerle tartışmak ve ayak takımıyla didişmek için hikmeti öğrenen kimsedir. Şecaatteki örneği, şan ve ganimet için şecaatli davranan kimsedir. İffetteki örneği, ahirette daha çoğunu almak ve dünyada şöhret için hazzı terk eden kimsedir. Bunlar ancak kendilerine bir maksat karışmadığı ve herhangi bir ön düşünme olmaksızın sırf iyilik ve yetkinlik olduğu için yapıldığında erdemdirler.** Fakat o üç erdem, sözü edilen düşük nitelikte gerçekleştiğinde erdemsizlikler yoluna katılır. Çünkü erdemler, iyilik ve yetkinliklerdir. İyilikler ise ancak kendileri için kastedilirler. İyilik ve yetkinlik, bir şeyin uygun olduğu ve yaşatıldığı bir şeyde meydana gelmesinden ibaret olmakta ortaktır. Fakat bu ortaklıktan sonra ikisi arasında şöyle bir fark vardır: Söz konusu meydana gelme, güçten o şeye tesir etmesi bakımından yetkinlik iken bir eser olması bakımında iyiliktir. Buna göre iyilik, daha özeldir, çünkü iyilik, kendisi ve yetkinlikle ilgili tesir ve hazzı içermekle kayıtlanması bakımından yetkinliktir. Çünkü iyilik, idrak eden nezdinde yetkinlik ve iyilik olması bakımından uyumlunun ulaşmasını idrakten ibarettir.

[Erdemin Dalları]

[6] **Sonra her bir erdemin dalları** yani birçok eseri vardır. **Buna göre hikmetin yedi şubesi vardır. Zihin açıklığı, nefsin öncüllerden sonuca ulaşmayı engelleyen herhangi bir karışıklıkla karşılaşmadan sonucu çıkarma istidadından** ibarettir.

وهي هيئة يحجم بها عن مباشرة ما^٢ ينبغي وما لا ينبغي؛ ووسط الشهوية العفة وهي هيئة لتلك القوة بما يياشر الأمور على وفق الشرع والمروة من الماكل والمشارب وغيرهما، وطرفها الإفراطى الفجورية يياشر أمور أخلاق ذلك، وطرفها التفریطى الجمود بالجيم به يقصر عن استيفاء ما ينبغي وما لا ينبغي، (والأوساط الثلاثة هي الفضائل والأطراف الستة هي الرذائل).

[٥] (وهذا بحسب الكمية) وأما إذا اعتبر الكيفية معها فقد يخرج الأوساط عن كونها فضائل ويصير رذائل كالأطراف، (أما في الحكمة كمن يتعلم الحكمة لمجارات العلماء وممارات السفهاء، وأما في الشجاعة فكمن يمارسها للصيت والغنية، وأما في العفة؛ فكمن يترك اللذة ويقصد إعتياضا أكثر منها في الآخرة والجاه في الدنيا وإنما هي فضائل إذا لم يشبها غرض وصدرت بلا روية لأنها خير وكمال) ° فإذا وقعت تلك الثلاثة على تلك الكيفيات الرديّة انحطت في سلك الرذائل، لأنّ الفضائل خيرات وكمالات والخيرات إنّما يكون مقصودة بالذات، والفرق بين الخير والكمال بعد كونهما مشتركين في كونهما عبارة عن حصول شيء لشيء يناسبه ويليق به أن ذلك الحصول باعتبار ثرايته [١٠] من القوة لذلك الشيء كمال وباعتبار كونه مؤثرا خيرا، فالخير أخصّ لأنّه كمال مقيد بقيد الاشتمال على التأثير واللذة يتعلّق بهما أعني الخير والكمال لأنها عبارة عن إدراك وصول الملائم من حيث هو كمال وخير عند المدرك.

[شعب الفضيلة]

[٦] (ثم لكلّ فضيلة شعب) أي آثار كثيرة (فلهلحكمة سبع) شعب؛ صفاء الذهن وهو عبارة عن (استعداد النفس لاستخراج) المطلوب بلا وجدان اضطراب يمنع عن الوصول من المقدمات إليه.

٢ - ما

٣ - و

٤ - أ - "وأما في العفة".

٥ - ما بين قوسين من الهامش نقلا من نسخة أخرى ويقع في المتن بدله: "كمن يتعلم الحكمة لمجارات العلماء وممارات السفهاء، وكمن يمارس الشجاعة للصيت والغنية، وكمن يترك اللذة والعفة لاعتياض أكثر منها في الآخرة أو الجاه في الدنيا". رجحنا ما في الهامش لأنه أصح وأنسب للعتون التي في الشروح الأخرى.

Anlayış düzgünlüğü, zihnin gerektirenin tasavvurundan gerekenin tasavvuruna doğru bir şekilde geçmesinden ibarettir. Yani nefs-i emirde gereken olan bir şeye geçilir. Zira insan doğası, bir şeyden diğerine, zihin adı verilen bir güçle geçme özelliğindedir. Söz konusu diğer şey, nefs-i emirde gereken olmadığına o geçiş doğru olmaz. Anlayış düzgünlüğü, zihin açıklığından daha özeldir. Çünkü nefsin çıkarsamaya istidatlı olması, geçişin doğruluğunu gerektirmez. Zira geçiş, meleke halindeki akıl seviyesindedir. Oysa nefsin istidadı, onun fiilden yoksun kabulünden ibarettir. Kabul ise heyulânî akıl seviyesidir. **Zekâ**, zihnin öncüllerden sonuca **hızlıca geçişinden** ibarettir. Bu, sezgiye yakındır ve ikinciden daha özeldir. **Tasavvur tamlığı**, eşyanın hakikatlerini **nasılsalar öylece** -yani bu hakikatlere giren hiçbir şeyi ihmal etmeden ve bunlar dışındaki her bir şeyi dikkate alarak- **araştırmaktır**. Bu, ikinciden mutlak olarak daha özel, üçüncüden ise daha geneldir. Çünkü şeyin tam bir şekilde tasavvuru, ona hızlıca geçmeyi gerektirmez. Fakat hızlıca geçmek, tasavvur tamlığını gerektirir. Zira dikkate alınan geçiş, doğru geçiştir. **Kolay öğrenme, nefsin fazla çaba göstermeden** ve külfete katlanmadan **sonucu kavrama gücüdür**. **Ezberleme, idrak edilen sûretlerin korunmasıdır**. Bu sûretler bedihî olarak değil de kazanımla elde edilen sûretlerdir. Çünkü bedihîlerin korunmasına ezberleme denmez. **Hatırlama, korunan sûretlerin hazır edilmesidir**. Hatırlama, ezberlenmişlerinden ezberlenmesinden mutlak olarak daha özel iken ikinciden bir yönden daha geneldir. Bir yönden daha genel olması açıktır. Mutlak olarak daha özel olmasının nedeni ise idrak edilen sûretlerin onları ayrıntılı olarak bilme mesabesinde olmasıdır.

[7] Şecaatin on bir dalı vardır. Ruh yüceliği; zenginlik, fakirlik, büyüklük ve küçüklüğü hakir görmektir. Himmeti yüce tutmak, dünya mutluluğuna ve bahtsızlığına aldırmamaktır. Yani dünyanın ikballeriyle sevinmez ve kayıplarına da yerinmez. **Sabır acılara ve korkulara direnme gücüdür**. Bu, öncekiyle birlikte birincinin dallarındandır. **Soğukkanlılık, korkulu anlarda kaygılanmamaktır**. Bunun için nefiste sebat melekesi oluşmalıdır ki kişi helak edici durumlarda kaygıya kapılmasın ve gelişi güzel işler yapmasın.

(وجودة الفهم) وهي عبارة عن (صحة انتقال) الذهن (من) تصوّر (الملزوم) إلى تصوّر (اللازم) أي يكون الانتقال إلى شيء لازم في نفس الأمر، فإن طبيعة الإنسان مجبولة على الانتقال من أمر إلى آخر بالقوة التي تسمى ذهنًا، فإذا كان ذلك الآخر غير لازم في نفس الأمر لا يكون لذلك الانتقال صحة، وهي أخصّ من الأوّل، لأنّه لا يلزم من استعداد النفس للإستخراج الإنتقال الصحيح فإن الإنتقال في مرتبة العقل هي للعقل بالملكة و استعداد النفس لذلك عبارة عن قبولها خالية عن الفعل، وهي مرتبة العقل الهولاني؛ (والذكاء) وهو (سرعة انتقال) الذهن من المقدمات إلى النتيجة، وهو قريب من الحدث، وأخصّ من الثانية؛ (وحسن التصور) وهو (البحث) عن حقائق الأشياء (بقدر ما هي عليه) أي بلا إهمال شيء ممّا هو داخل فيها، وباعتبار شيء ممّا هو خارج عنها وهي أخصّ من الثانية مطلقًا، وأعمّ من الثالثة، لأنّه لا يلزم من حسن تصور شيء سرعة الانتقال إليه لكن يلزم في السرعة حسن التصور، فإنّ الانتقال المعتبر هو الانتقال الصحيح. (وسهولة التعلّم) وهي (قوة للنفس على درك المطلوب بلا زيادة وسعي) ومؤنة كلفة؛ (والحفظ) وهو (ضبط الصور المدركة) الحاصلة بالاكتساب لا بالبداهة، فإنّ الحفظ لا يطلق على ضبط البديهيّات؛ (والذكر) بالضمّ وهو استحضار الامور المضبوطة وهي أخصّ من حفظ المحفوظات مطلقًا، وأعمّ من الثاني من وجه، وأمّا الثاني فظاهر، وأمّا الأوّل فلأنّ ضبط الصور المدركة بمثابة العلم بها تفصيلًا.

[٧] (وللشجاعة إحدى عشر شعبة كبر النفس) وهو (استحقار اليسار والفقر والكبر والصغر؛ وعظم الهمة وهو عدم المبالاة بسعادة الدنيا وشقاوتها) أي لا يتبشّر بالملاهاة الدنيوية ولا يتضجر على منافقاتها؛ (والصبر) هو (قوة مقاومة الآلام والأهوال) وهو وما قبله من فروع الأوّل؛ (والنجدة) وهو (عدم الجزع عند المخاوف) ولا بدّ فيه من حصول ملكة الثبات للنفس حتى لا يعترية الجزع عند المهالك، ولا يصدر عنه الأفعال الغير المنتظمة.

٦ في المتن "الحفظ" بلام التعريف لكن المستنسخ بعد كلمة "الحفظ" علق تعليق التصحيح وكتب كلمة "المحفوظات" وترك "الحفظ" على حالها مع أنّها مضاف.

Hilim, öfke kabardığında mutmain olmaktır. Ölçülü olmak, husumetlerde, savaşlarda ve hastalıklarda teennidir. Tevazu, erdem sahipleri ile mal ve mevkide kendinden aşağıda olanları üstün bilmektir. Tevazuda kişi erdem ve yetkinliklerde kendi mertebesini onların mertebesinin altında görmelidir ki tevazu yüce Allah için olsun. Aksi halde münafıklık ve dolayısıyla da erdem-sizlik olur. Bu, büyüklük ve küçüklüğü hakir görmeye varır, dolayısıyla ruh yüceliğinin dallarındandır. **Gayretlilik, geride güzel bir şekilde yâd edilmeyi gerektiren büyük işler kalması için büyük işleri yapmaya hırs göstermektir. Katlanma, nefsin güzelliklerde yorulmasıdır.** Bunda güzellikle yâd edilmeye ulaşma hırsı bulunmalıdır. Bu ve sonraki, gayretliliğin sonuçlarındandır. **Hamîyet, namusu ve dini töhmetten korumaktır. Yumuşak kalplilik, başkasının yaşadığı acıdan dolayı üzüntü duymaktır.** Fakat bu kimsenin sözlerinde ve fiillerinde bir dengesizlik görünmemelidir ki tek bir durumun yani şecaatin sonuçları çelişmesin.

[8] **İffetin de şecaat gibi on bir dalı vardır. Hayâ, nefsin sınırlanmasıdır.** Nefsin sınırlanması ise **kötülükleri yapma korkusundan** ibarettir. Burada kötü, dinî, aklî veya örfî olmaktan daha geneldir. Çünkü kötü, üç itibarla söylenir. Birincisi: Kötü denir ve bununla kendisinden dolayı azabın hak edildiği şey kastedilir. Bu dinen kötüdür. İkincisi: Kötü denir ve bununla uyumlu olan kastedilir. Bu, aklen kötüdür. Üçüncüsü: Kötü denir ve bununla yapanın yerildiği şey kastedilir. Bu, örfen kötüdür. Birinciye yapana fasık, ikinci yapana deli ve üçüncüyü yapana ebleh denir. Kuşkusuz hayâ sahibi kimse bu nitelemelerden korunur. **Sabır, nefsin arzulara uymaktan alıkonmasıdır.** Bil ki sabır iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, şecaatin dalları arasında zikredilen anlam, diğeri de burada zikredilen anlamdır. İki anlam arasındaki ortak payda, sebat göstermekle birlikte direnmektir. Fakat orada acıların ve korkuların nefse girmesine direnmek iken burada nefsin arzulara uymaya karşı direnmesidir. Her ikisinde de direnme gücü bulunmalıdır. **Arzuları dizginlemek, şehvet kabardığında sakin olmaktır.** Bunda sebat melekesinin meydana gelmiş olması gerekir. **Mal temizliği, malın herhangi bir adilik yapmadan ve zulmetmeden kazanılması ve övgüye değer yerlerde harcanmasıdır.**

(والحلم) وهو (الطمأنينة عند سورة الغضب)؛ (والسكون) وهو (الثاني [ظ^٢] في الخصومات والحروب) والمعات؛ (والتواضع) وهو (استعظام ذوي الفضائل ومن دونه في المال والجاه) ولا بدّ في التواضع من هؤلاء من تتربّل مرتبته دون مراتبهم في الفضائل والكمالات حتى يكون لله تعالى، وإلا كان نفاقاً، فيكون رذيلة، وهذا راجع إلى استحقر الكبر والصغر، فيكون من تفاريع كبر النفس؛ (الشهامة) وهي (الحرص) على مبارشة أمور عظيمة ليستبقي (ما يوجب الذكر الجميل من العظام^٧؛ والاحتمال) وهو (اتعاب النفس في الحمّنات) ولا بدّ فيه من الحرص على اكتساب^٨ الذكر الجميل، هذا وما بعده سوى الرقة من آثار الشهامة؛ (والحميّة) وهي (المحافظة على الحرم والدين من^٩ التهمة؛ والرقة) وهي (التأذي عن أذى يلحق الغير) وينبغي أن لا يظهر منه اضطراب في الأقوال والافعال لتلا يلزم تنافي الآثار لأمر واحد وهو الشجاعة.

[٨] (وللعفة إحدى عشرة شعبة) كالشجاعة (الحياء) وهو (انحصار النفس) وانحصار النفس عبارة عن (خوف ارتكاب القبائح) والقبیح ههنا أعم من أن يكون قبيحاً شرعياً أو عقلياً أو عرفياً، فإنّ القبيح يطلق باعتبارات ثلاثة الأوّل أنّه يطلق ويراد به ما يستحق العقاب عليه، وهو القبيح الشرعي، والثاني يطلق ويراد به ما لا يلائم، وهو العقلي، والثالث يطلق ويراد به ما يذمّ فاعله، وهو العرفي، والمباشر للأوّل يقال له الفاسق^{١٠}، والثاني المحنون، والثالث الأبله، ولا شك أنّ صاحب الحياء يصون عن هذه الألقاب؛ (والصبر) وهو (حبس النفس عن متابعة الهوى) أعلم أنّ الصبر قد جاء لمعنيين أحدهما ما ذكر في فروع الشجاعة والآخر ما ذكر ههنا، والقدر المشترك بين العنين المدافعة مع الثبّت، لكن هناك مدافعة حلول الآلام والأحوال^{١١} بالنفس، وههنا مدافعة النفس عن متابعة الهوى، ولا بدّ فيهما من قوّة المقاومة؛ (الدعة) وهي (السكون عند هيجان الشهوة) ولا بدّ فيها من حصول ملكة الثبّت؛ (والزاهدة) وهي (اكتساب المال من غير مهانة ولا ظلم وانفاق في المصارف الحميدة)

١٠ أ: العاشق. يجب أن يكون "فاسقاً".

١١ أ: الأحوال. يجب أن يكون "الأحوال".

٧ أ + "الذكر الجميل".

٨ في المتن "الاكتساب" لكنه خطأ ظاهر لأنه مضاف.

٩ أ: و. لكن "الواو" ههنا يجب أن يكون "من".

Bil ki malın adilikle kazanılması bu husustaki tefrit ucudur. Bu malın, ırz saçılması ve kişilik düşüklüğüyle birlikte adı kazançlardan olmasıdır. Malın zulümle kazanılması ise ifrat ucudur. Yazarın “herhangi bir adilik yapmadan ve zulmetmeden” sözü, orta duruma işaretler. Orta ise kazancın din ve mürüvvete uygun olarak gerçekleşmesidir. Özetle mal temizliği, gelir ve giderin temiz olmasıdır.

Kanaat, yeterli miktarla yetinmektir. Bunun anlamı, gelir ve giderin eşitliğidir. **Vakar, amaçlanan şeylere yönelmekte teennidir.** Hz. Peyamber’in (sav) şu sözüyle buna işaret edilmiştir: “Teenni Rahman’dandır”.¹ Acelecilik, bunun zıddıdır. **Uyumluluk, güzele ulaştıran şeylere güzellikle boyun eğmektir.**

Güzel yol tutmak, nefsi yetkinleştiren şeyleri sevmektir. Hüsnü’s-semt ifadesindeki semt kelimesi, yol demektir. **Verâ, güzel fiilleri yapmayı adet edinmektir.** Bu fiiller, dine, örf ve mürüvvete uygun fiillerdir. **Düzenlilik, işlerin maslahatlara göre belirlenip düzene konulmasıdır.** Cömertlik, gereken kişiye gereken şeyin verilmesidir. Bu, cimriliğin mukabilidir. **Cömertlik altında altı erdem türü bulunmaktadır. Kerem, kolaylıkla ve gönül rahatlığıyla vermektir. Diğergamlık, vermenin kendi ihtiyaçlarında vazgeçerek olmasıdır.** Yani kişi muhtaç iken kendi ihtiyaçlarını görmekten geri durur. **Âl-i cenaplık, sevinçle vermektir. Paylaşımcılık, dostları ortak ederek vermektir.** Yani malı dostlara harcadıktan sonra faydalanma ve nemalanmada onları ortak etmektir. **Lütfkârlık, harcanması gerekmeyeni lütf olarak harcamaktır.** Eğer “harcanması gerekmeyeni harcamak sözünden anlaşılan zaten lütf olarak vermek demektir, hal böyleyken yazarın ‘lütf olarak’ demesinin anlamı nedir?” denirse biz şöyle deriz: Gerekmeyeni harcama iki kısımdır. Birincisi, karşılık beklemek, ikincisi ise karşılık beklememektir. Lütf olarak vermek, ikincisidir.

Bu sebeple birinciye değil, ikinciye lütfkârlık denmiştir. Dil de bunu desteklemektedir: Lütfetme, başkasına fazladan vermeyi istemektir. Bu ise karşılık beklemeden olur. **Feragat, terk edilmesi gerekmeyeni gönül rızasıyla terk etmektir.** Buna örnek, Zeyd’in Amrâ yüz lira karşılığında bir at satması, sonra da herhangi bir karşılık beklemeden bunun on lirasını düşürmesidir. Bazıları iki şey ilave etmiştir. Birincisi, mürüvvettir. Mürüvvet, nefsin imkan ölçüsünce verme hususunda sadık bir arzuya sahip olmasıdır. İkincisi ise affetmektir. Bu, nefsin karşılık verme gücüne sahip olmasına rağmen karşılık vermeyi kolaylıkla terk etmesidir. Bu ikisini sözü edilen türler arasında saymayanlar mürüvveti daha önce geçtiği gibi güzel fiilleri adet edinme kabilinden saymış, affı da şecaatin alt dalı olarak zikredilen ruh yüceliğinin sonuçlarından biri görmüştür.

1 Tirmizî, “Birr”, 65.

والمهانة والهوان. بمعنى؛ أعلم أنّ اكتساب المال مع المهانة حدّ التفريط فيه، وهو أن يكون من مكاسب دنية مع انصباب^{١٢} العرض وسقوط المروءة ومع الظلم حدّ الإفراط؛ فقوله: ”من غير مهانة ولا ظلم“ إشارة إلى حدّ الوسط، وهو أنّ الاكتساب على وفق الشرع والمروءة، والحاصل [٢٠] أنّ التزهة من طيب المدخل والمصرف؛ (والقناعة) وهي (الاقتصار على الكفاف) ومعناه تسوية الدخل مع الخرج؛ (والوقار) وهو التأني في (التوجّه نحو المطالب) وأشير إليه بقوله عليه السلام: ”التأني من الرحمن“^{١٣} والعجلة بضدّ ذلك؛ (والرفق) وهي (حسن الانقياد لما يؤدي إلى الجميل^{١٤})؛ (وحسن السمّ) وهو (محبة ما يكمل النفس) والسمّ الطريقة؛ (والورع) وهو (ملازمة الأعمال الجميلة) وهي أعمال موافقة للشرع والعرف والمروءة؛ (والانتظام) وهو (تقدير الأمور وترتيبها بحسب المصالح)؛ (والسخاء) وهو (إعطاء ما ينبغي لمن ينبغي) وهو مقابل للبخل، وتحت السخاء (سنة أنواع من الفضائل، الكرم) وهو (الإعطاء بالسهولة وطيب النفس؛ والإيثار) وهو (أن يكون الإعطاء (مع الكفّ عن حاجاته) أي مع أنّه يكون محتاجاً يكفّ نفسه عن قضاء حوائجها؛ (والنبيل) وهو (الإعطاء مع السرور؛ والمواساة) وهو (الإعطاء (مع مشاركة الأصدقاء) أي يشار إليهم في الانتفاع والتمتّع بعد ما بذل المال عليهم؛ (والسماحة) وهي (بذل ما لا يجب تفضلاً). فإن قيل: المفهوم في قوله: ”بذل ما لا يجب بذله“ هو التفضيل لا غير، فما فائدة ما ذكره؟ قلنا: بذل ما لا يجب، يقع على قسمين قسم يتوقّع بإزارته مجازاة، وقسم لا يتوقّع وهو التفضيل، فخصّ باسم السماحة لا الأوّل، ويؤيده اللغة وهو أنّ التفضّل طلب الفضل على الغير، وإنّما يحصل ذلك بلا توقّع المجازاة؛ (والمسامحة) وهو (ترك ما لا يجب أن يترك ترهّفاً) مثل زيد باع من عمرو فرساً بمائة، فاسقط من المائة عشرة بلا توقّع مجازاة، وزاد بعضهم إثنتين أحدهما المروءة وهي رغبة صادقة للنفس في الإفادة بقدر ما يمكن، وثانيهما العفو وهو ترك المجازاة بسهولة من النفس مع القدرة، ومن لم يعدّها من تلك الأنواع جعل المروءة من قبيل ملازمة الأعمال الجميلة كما مرّ، وجعل العفو من آثار كبر النفس الذي ذكر في الشجاعة.

١٢ أ: انصباب.

١٣ الترمذي، ”البر“، ٦٥.

١٤ أ: ”ولما يؤدي إلى الجهل“. وهذا سهو ظاهر.

[9] **Adalet, sözü edilen üç erdemin** yani hikmet, şecaat ve iffetin **toplama-**
mundan meydana gelen orta bir niteliktir. Nitekim, muhakkikler böyle düşün-
 mektir. Denilmiştir ki adalet, sözü edilen üç erdemden farklı bir nefsanî nitelik-
 tir. Bu görüşte olanlar adaleti “muamele gücünün itidalı” olarak tanımlamıştır.
 5 Şayet muameleyle birlikte başkasından zarar görme korkusu olursa zulme uğra-
 maktır; şayet böyle olmaz da kendisinden başkasına karşı olursa zulümdür; ne
 kendisinden başkasına ne de başkasından kendisine karşı olursa adalettir. Onlar
 görüşlerini şöyle delillendirmiştir: Adaletin dalları, sözü edilen üç erdemin her
 birinin dallarından farklıdır. Zira o erdemlerin dalları, gerçek durumlardır. Oysa
 10 adaletin dalları, zıfai durumlardır. Ancak bu delil sorunludur. Zira “o üç erde-
 min dalları gerçek durumlardır” sözüyle toplamı kastetmişse bunu men ederiz;
 bir kısmı kastetmişse bunun herhangi bir yararı yoktur. Kabul edilse bile niçin
 toplam olması bakımından toplamın, üç erdemin her birinin dallarından farklı
 dalları bulunmasını!

[10] **Adaletin on dört dalı vardır. Dostluk, kendisine hiçbir maksadın**
karışmadığı ve kişinin arkadaşını iyiliklerde kendi nefsine tercih ettiği
halis sevgidir. Yazar iyilikler sözüyle mal edinmeyi kastediyor. Mala hayır/iyi-
 lik denir. Nitekim yüce Allah “Birinize ölüm geldiğinde eğer geride mal/hayır
 bırakıyorsa vasiyet etmesi...”² buyurmuştur. **Kaynaşma, geçim temini için**
 20 **yardımlaşmada görüş birliğidir.** Bu dal, karşılaşılan durumlarda danışmaya
 racidir. Bu sebeple de ona ülfet/kaynaşma adı verilmiştir. Çünkü kaynaşma,
 danışmanın gereğidir. **Vefa, paylaşımcılık yolunu tutmak ve ortaklarla ya-**
pılan ahitleri korumaktır. Bil ki paylaşımcılık yolunu gerekli durumlarda iz-
 lemek gerekir. Bunlar, din, akıl ve örften ibaret üç yargıç nezdinde yerilmeyen
 25 durumlardır. **Sevilme çabası, sevgi kazandıracak şeyleri yaparak akranların**
sevgisini kazanma arzusudur. İyiliğe karşılık vermek, iyiliğe misliyle veya
ziyadesiyle karşılık vermektir. Zira bu hususta hadis vardır.³ **Ticari dürüst-**
lük, muamelelerde adaletle riayet etmektir. Hakkı güzellikle ödeme, karşı-
lık verirken pişmanlık ve başa karmayı terk etmektir. Yani kişinin üzerinde
 30 bir hak bulunduğu ve kişi bu hakkı karşılık verme yoluyla ödemek istediğinde
 pişmanlık ve başa karmadan sakınsın. Çünkü başa kakma, bırakın bir karşılık
 vermeyi gerektiren bir durumda infakta bile yerilmiştir.

2 Bakara 180/2.

3 Bir hadiste şöyle denir: “İnsanların sevgisini kazanmak, aklın yarısıdır.” Bk. Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzi, *Bahru'l-fevâid*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999, s. 159.

[٩] (وأما العدالة) فهي كيفية متوسطة حادثة من (مجموع الفضائل الثلاثة) اعني الحكمة والشجاعة والعفة، كما ذهب إليه المحققون؛ وقيل هي فضيلة نفسانية مغايرة للفضائل الثلاثة، وعرفوها باعتدال قوّة المعاملة، فإن كان مع المعاملة لخوف الضرر من الغير فهو الانظلام، وإن لم يكن من نفسه على الغير ولا من نفسه ولا من غيره الأوّل الظلم والثاني العدالة، واستدلّوا عليه بأنّ شعب العدالة مخالفة لشعب كلّ واحد من تلك الفضائل، فإنّ شعبها أمور حقيقية، وشعب العدالة أمور إضافية [٣ظ]. وفيه نظر، لأنّ قوله "فإنّ شعبها أمور حقيقية" إن أراد المجموع فممنوع، وإن أراد البعض ولا يفيد، ولئن سلّم فلم لا يجوز أن يكون للمجموع من حيث هو شعب مخالفة لشعب كلّ واحدة.

[١٠] ولها أي للعدالة أربعة عشر شعبة (الصدقة وهي محبة صادقة بحيث لا يشوبها غرض ويؤثر على نفسه في الخيرات) أي في إضافة الأموال، والخير يطلق على المال، قال الله تعالى: "إن ترك خيراً الوصية"؛ (والألفة وهي اتفاق الآراء في التعاون على تدبير المعاش) وهذه الشعبة راجعة إلى المشاورة في الأمور السانحة، فخصّ باسم الألفة^{١٥}، فإنّ الإيلاف لازم للمشاورة؛ (والوفاء وهو ملازمة طريق المواساة ومحافظة عهد الخططاء) واعلم أنّه ينبغي أن يسلك طريق المواساة فيما ينبغي^{١٨} وهو ما ليس مذمومًا عند الحكماء الثلاثة اعني الشرع والعقل والعرف؛ (والتودّد وهو طلب مودة^{١٩} الأكفاء بما يوجب ذلك؛ والمكافاة مقابلة الإحسان بمثله أو بزيادة) للحديث^{٢٠}؛ (وحسن الشركة وهو رعاية العدل في المعاملات؛ وحسن القضاء وهو ترك الندم والمنّ في المجازاة^{٢١}) أي إذا ثبت عليه حقّ وأراد أن يؤدّيه بطريق المجازاة فليجتب عن الندم والمنّ، فإنّ المنّ مذموم في الإنفاق فضلاً عن أمر يقتضي مجازاة؛

١٥ أ: بل.

١٦ سورة البقرة، ٢/١٨٠.

١٧ أ: "اللغة". لكن هذا سهو من المتنسخ ويجب ان يكون "الألفة".

١٨ أ + "أن يسلك طريق المواساة فيما ينبغي أن يسلك". وهذه العبارة زائدة وسهوية.

١٩ أ: المودة. ولام التعريف زائدة لأن المودة مضاف.

٢٠ أبو بكر محمد الكلّاباذي، بحر الفوائد (دار الكتب العلمية، بيروت)، ١٩٩٩، ص. ١٥٩.

٢١ أ: المجازات. وهو سهو.

Sıla-i rahim, yakınları iyiliklere ortak etmektir. Yani kişinin sahip olduğu dünyevî iyiliklerle akrabaları koruyup gözetmesidir. Zira bu hususta hadis vardır.⁴ **Şefkat, istenmeyen durumun insanlardan giderilmesine azmetmektir.** Arabulucuk, husumetleri giderecek çarelerle insanlar arasındaki husumetlerde aracılık etmektir. Tevekkül, insanın gücünü aşan hususlarda çalışmayı terk etmektir. İnsan gücünü aşan şeyler ise sebepler değil, sonuçlardır. Mesela dikme, ekme ve sulama insanın gücü dâhilindedir. Bunlar, büyüme, gelişme ve yeşermenin sebepleridir. Büyüme, gelişme ve yeşerme ise insanın gücü dâhilinde değildir, aksine yüce Allah'ın gücü dâhilindedir. Bu sebeple bunlar yüce Allah'a havale edilir ve imkan elverdiği ölçüde sebepleri hakkında çalışma tamamladıktan sonra bunlar hakkında çalışma terk edilir. İşte bu tevekküldür. Hz. Peygamber'in (sav) "Devemi saldı ve Allah'a tevekkül ettim" diyen bedeviye söylediği "Onu bağla, ardından yüce Allah'a tevekkül et" sözünde⁵ buna işaret edilmiştir. **Teslimiyet, yüce Allah'ın emrine boyun eğmek ve görünüşte** kişinin doğasına ve maslahatına **uymayan hususlarda itirazı terk etmektir.** **Rıza kişinin başına gelen musibetlerde ve elinden kaçan hususlarda gönül hoşnutluğudur.** **Kulluk, Allah'ı ve ehlullahı yüceltmek ve Allah'ın emirlerine tutunmaktır.** Ehlullah, âlimlerdir. Hz. Peygamber'in (sav) "Kuran ehli, Allah'ın ehli ve seçkinleridir"⁶ sözüyle kastedilen ise ilmiyle âmil olan tefsir ve hadis âlimleridir.

4 Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah'a itaat edilen şeylerde akrabalık ilişkilerini sürdürmekten daha çabuk sevabı verilen hiç bir şey yoktur." Kuzâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, II, 27.

5 Tirmizî, "Kıyâme", 60.

6 İbn Mâce, "Mukaddime", 16.

(وصلة الرحم وهي مشاركة ذي القرابة في الخيرات) يعني يجعل الأقارب محفوظين بما عنده من الخيرات الدنيوية، للحديث^{٢٢}؛ (والشفقة وهي صرف الهمة إلى إزالة المكروه) عن الناس؛ (والاصلاح) وهو (التوسط بين الناس في الخصومات بما يدفعها؛ والتوكل وهو ترك السعي فيما لا يسعه قدرة البشر) وما لا يسعه قدرة البشر هو المسببات دون الأسباب، مثل الغرس والزرع والسقي مقدورة للبشر، وهي اسباب للنشو والنما والانبات، وهي مسببات ليست مقدورة للبشر، بل مقدورة لله تعالى، فيفويضها إلى الله تعالى، وترك السعي فيها بعد السعي فيها في أسبابها بقدر ما يمكن هو التوكل، وأشير إلى ذلك بقوله عليه الصلوة لأعرابي بعد ما قال ”أرسلت الناقة وتوكلت على الله“ ”أعقلها وتوكل على الله تعالى“^{٢٣}؛ (والتليم وهو الانقياد لأمر الله تعالى وترك الاعتراض فيما لا يلائم طبيعته ومصالحته بحسب الظاهر؛ (والرضا وهو طيب النفس فيما يصيبه) من المصائب (و) فيما (يفوته) في الفوائت؛ (والعبادة وهي تعظيم الله وأهله وأمثال [و٣] أو امره) وأهل الله هم العلماء، وأمّا قوله عليه السلام: ”أهل القرآن أهل الله وخاصته“^{٢٤} فالمراد بهم علماء التفسير والحديث العاملون بما فيه.

٢٢ وفي الحديث «ما من شيء أطيع الله فيه بأعجل ثواباً من صلة الرحم»؛ القضاعي، مسند الشهاب، ٢٧/٢.

٢٣ الترمذي، ”القيامة“، ٦٠.

٢٤ ابن ماجة، «المقدمة»، ١٦.

[İKİNCİ MAKALE: HUYLARIN KORUNMASI VE KAZANILMASI]

[11] İkinci makale, pratik ahlak yani varlığında bizim kudretlerimizin tesiri bulunan şeylerin bilgisi hakkındadır. Buna örnek, erdem olan huyların korunmasının yolları ile erdemsizliği gidermenin yollarıdır. Erdemsizlikleri gidermeyi bilmek, erdemleri kazanmayı bilmeyi gerektirir. Bu nedenle yazar, erdemleri kazanmanın bilgisiyle yetindi. Kim bir erdemi çabayla veya doğasıyla elde ederse onu korusun. Erdemi korumanın dört yolu vardır. Birincisi, erdem sahiplerinden ayrılmamak ve kötü kimselerle birlikte olmamaktır. Yani erdemli kimselerle birliktelik ve erdemsiz kimselerden de ayrılmaktır. Kişi boş işlere, mizaha ve didişmeye dalmaktan sakınmalıdır. Çünkü bunlar, erdemlerin yitirilmesine ve erdemsizliğin oluşmasına sebep olur. İkincisi, ilmi ve fikri ödevlerle nefsi eğitmektir. Bu bağlamda kişi ilmin yüceliğini, sürekliliğini ve saflığını, dünyanın ise değersizliğini, geçiciliğini ve alakalardan dolayı bulanıklığını hatırlasın. Üçüncüsü kusuruna dikkatini çeken sadık dostları tercih etmektir. Ta ki kusuruna dikkat çekildikten sonra izalesi güçleşmeden önce tedavi etmekle meşgul olsun. Kişi bununla da yetinmemeli bilakis düşmanlarının kendisi hakkındaki sözlerini araştırmalıdır ki bunlar sayesinde ayıplarını bilsin ve terk etsin. İnsanların kusurlarını inceleyip onlardan sakınsın. Dördüncüsü: Eğer o sebepleri gerçekleştirmek için nefsinde bir gevşeme görürse ve nefsi zor boyun eğiyorsa güç riyazetlerle ve zor sorumluluklarla nefesine boyun eğdirmelidir. Kimde bir hastalık olursa doğasında bulunan rahatlık ve zavıflığı bırakarak erdemleri kazanmakla tedavi etsin.

[12] Erdemsizlikleri gidermenin yolları da dörttür. Birincisi, o erdemsizliğin mukabili olan erdemin kazanılmasıdır. Buna örnek, cimriliğin mukabili olan cömertliktir.

المقالة الثانية في حفظ [الاخلاق و اكتسابها]

[١١] (المقالة الثانية في) العلمي أي في علم ما يكون لقدرتنا في وجوده تأثير، كعمرفة طرق (حفظ الأخلاق) الفاضلة وطرق إزالة الرزيلة ومعرفة الإزالة تستلزم معرفة (اكتسابها) الفضائل، ولذا اكتفى بذلك (فمن حصل له فضيلة) بكسب أو طبع فليحفظها فأسباب حفظها أربعة أولها (بملازمة أهلها وعدم صحبة الأشرار) أي أهل الفضائل ومفارقة أولى الرزائل (وأيّاه من الاسترسال في الملهي والمزاح والمراء) فإنه يصير سبباً لزوال الفضائل وحصول الرديئة؛ (و) ثانيها (رياضة^١ النفس بوظائف علمية أو فكرية، فليذكر جلالة العلم ودوامه وصفاته وحقارة الدنيا وزوالها وتكدرها بالعلائق)؛ وثالثها (اختيار^٢ من الأصدقاء) الصدق (من ينهه على عيبه) ليشغل بالمعالجة بعد التنبيه عليه قبل أن يصير عسير^٣ الإزالة، ويغني أن لا يقتصر على ذلك، (بل يتفحص قول أعدائه) في حقّه حتى (يعلم منه عيوبه، فيتركها وينظر معائب الناس، فيجتنبها)؛ والرابع أنّه (وإن رأى فتوراً) في النفس في مباشرة تلك الاسباب، وكانت عسيرة الانقياد (طوعها بالرياضات الصعبة) والتكاليف الشاقة (ومن حصل له مرض فليعالجه) لترك ما هي مجبولة عليه من الراحة والتهاون في القيام باكتساب الفضائل.

[١٢] وأسباب إزالة الرزائل أيضاً أربعة أولها ارتكاب الفضيلة المقابلة لتلك الرزيلة، كالسوء المقابل للبخل.

١: "أراضية". وهو سهو.
٢: "من ينهه على عيبه"، وهو زائد.
٣: "عثر"، وهو سهو.

Kişi cimrilik hastalığının tedavisinde ve giderilmesini istediğinde cömertlik yapar. Bu, tabiplerin bedeni gıdayla tedavi etmesi mesabesindedir. İkincisi, zikredilen ilaç fayda vermediğinde **sert davranmaktır**. Şöyle ki, kişi sert davranarak nefsi o erdemsizliği terk etmekle sorumlu tutar. Bunun yanı sıra gizlide ve açıkta hastalığı ayıplayıp kınar. Öfke gücü, nefsin şehvetini tek başına kırabilir. Bu yol, ilaçla tedavi mesabesindedir. Üçüncüsü, **mukabil erdemsizliğin** yapılmasıdır. Bu durumda **sınırları gözetmelidir ki** dediğimiz şeye güç yetiremediğinde ve hastalık, zikrettiğimiz örnekte olduğu gibi nefse yerleşmiş olduğunda erdemsizliğin **diğer ucuna geçmesin**. Zira kişi, cimriliğin giderilmesinde onun mukabili olan israftan yardım alır. Halbuki israf da bir hastalıktır. Bunun sebebi, nefsin harcama ve açılmaya alıştırılması ve ondaki cimrilik hastalığının yok edilmesidir. Fakat kişinin israfı, cimrilik hastalığını giderecek miktarda olmalıdır ki israf meleke haline gelmesin. Bu yol, tabibin zehirle tedavisi mesabesindedir. Bu sebeple karşı uca geçme tehlikesinden dolayı ihtiyatlı olunmalıdır. Dördüncüsü, **çetin alıştırmalar yapmaktır**. Buna örnek, adaklar adamak ve güçlü ahitler vermektir. Böylece nefis bunlardan en kolay olanı yapmayı kabullenir. Bu, dağlama ve kesmeyle yapılan tedavi mesabesindedir. İlaçların sonuncusu, dağlamadır.

[13] Bil ki bu söylediklerimiz, tümel tedavilerdir. **Şimdi çoğunlukla vuku bulan tikel hastalıkları tedavileriyle birlikte zikrelelim** ki o tümeller, tikel tedaviler zımında yerleşikleşsin. Bu bağlamda ilk olarak bil ki nefsanî hastalıklar kaynağı bakımından üç sınıftır. Çünkü bu hastalıklar, ya sözü edilen akıl gücünde, ya itme gücünde ya da çekme gücünde ortaya çıkar. Birincide ortaya çıkan hastalıklar üçtür. **Kafa karışıklığı**, ifrat cinsindendir; **sebebi, delillerin çatışmasıdır**. Bunun tedavisi, mantık vb. akli kuralların alıştırmasını yapmaktır. Böylece kişi, ihmal ettiği veya dikkate aldığı ama delalet eden iki şeyden birinde dikkate alınmamış olan bir şartın farkına varır. Çünkü çatışma bu açıdan olur. Özetle kişinin akli ilimleri incelemesi gerekir ki safsatayı tanıyabilsin. **Yalın cehalet**, kişinin bilmesi gereken durumu bilmeme halidir. Bu, tefrit cinsindendir. **Yalın cehalet**, başlangıçta yerilmiş değildir, çünkü öğrenmenin şartıdır. **Böyle si kimseler, insanı hayvanlardan ayırtıran şeyden yoksun olmalarından ötürü hayvanlar gibidir**. Çünkü hayvanlar ve insanları ayırtıran şey, bilgidir. Bu kimselerde bilgi olmadığından onlar, hayvanlar arasına girerler.

فيرتكب السخاء عند معالجة ذلك المرض، أعني البخل وأرادة إزالته، وهذا بمثابة معالجة البدن بالغذاء عند أطباء الأبدان؛ وثانيها (التعنيف) بعد ما لم يفد العلاج المذكور بأن يكلف النفس ترك تلك الرزيلة بالعنف مع التعيير والتوبيخ في السرّ والعلاية، ويستقلّ القوة الغضبية لكسر شهوتها، وهو بمثابة المعالجة بالدواء؛ وثالثها إرتكاب (الرزيلة المقابلة فليحفظه حتى لا يتجاوز إلى الطرف الآخر) لها إذا لم يقدر ما ذكرناه وكانت راسخة في النفس كما في المثال المذكور، فإنه يستعين في إزالتها بارتكاب الإسراف المقابل له، وإن كان هو أيضاً من الأمراض ليعتاد النفس البذل والبسط، وينمحي عنها مرض البخل، لكن ينبغي أن يكون ارتكابه قدر ما يزول ذلك المرض، لئلا يصير الإسراف ملكة، فإنه رزيلة، وهذا بمثابة المعالجة بالسّم عند الطبيب، فلا بدّ من الاحتياط مخافة السراية؛ ورابعها [٤ظ] ارتكاب (الراضات الشاقة) كالإيفاء بالنذور والعهود القوية حتى يذعن ما هو أسهل منها، وهذا بمثابة المعالجة بالكّي والقطع وآخر الدواء الكّي.

[١٣] واعلم أنّ ما ذكرناه هو المعالجات الكلية (فلنذكر أمراً جزئية) يكثر وقوعها مع علاجها ليستقرّ تلك الكليات في ضمن المعالجات الجزئية؛ فاعلم أولاً أنّ الأمراض النفسانية باعتبار منشأها ثلاثة أصناف، لأنها حاصلة إمّا في القوة العقلية المذكورة، وإمّا في القوة الدفعية أو الجذبية؛ أمّا الحاصلة في الأولى فثلاثة (الخيرة) وهي من جنس الإفراط و(سببها تعارض الأدلّة، وعلاجه ممارسة القوانين العقلية) كالمنطق وغيره ليطّلع على شرط قد أهمله أو اعتبره ولم يكن معتبراً في أحد الدالّين، فإنّ التعارض بحسب ذلك، وبالجملة ينبغي أن يتتبع العقليات حتى يعرف المغالطة؛ و(الجهل البسيط) وهو عدم العلم عمّا من شأنه أن يكون عالماً، وهو جنس التفريط، وهو في الابتداء غير مدموم، لأنّه شرط التعلّم (وأصحابه كالأنعام لفقدهم ما به يمتاز الإنسان عنها) لأنّ المميّز بينها وبين الإنسان هو العلم، فلما ارتفع عنهم انخرطوا في سلكها.

٤: "التعين"، وهو سهو.

٥: "للحفظ".

٦: "بالكّي والقطعي".

Hatta onlar, hayvanların yetkinliklerine yönelmeleri nedeniyle hayvanlardan da aşağıdırlar. Böylesi kimsenin ilacı, tahkik ehli âlimlerden ayrılmamasıdır. Ta ki âlimlerin diyaloglarından kendi eksikliği ortaya çıksın, onların mertebelerinin insanların üstünde olduğunu görsün, insanın şerefının bilgiyle olduğunu bilsin, kendisinin o erdemden yoksun olduğunu düşünsün ve bu hastalığı gidermekle meşgul olsun. **Katmerli cehalet**, vakıaya örtüşmeyen bir kesin inançtan ibarettir. Katmerli cehalet, nitelik bakımından erdemsizliktir. Bu, ruh tabiplerini tedaviden aciz bırakan müzmin hastalıklardan biridir. Öyle ki ruh tabipleri katmerli cehaletin tedaviyi kabul edip etmediğinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Onların çoğu, bu hastalığın tedavi kabul etmediğini düşünür. Çünkü tedavi talep etmek, hastalığın farkına varmaya dayalıdır. Hastalığın farkına varmak ise bu talebe dayalıdır. Bunun tedavisi, **şayet tedaviyi kabul ediyorsa geometri ve aritmetik gibi matematik ilimlere tutunmakla olur**. Çünkü matematik ilimlerin öncülleri kesindir ve dolayısıyla bunlar da hata olmaz. Böylece kişi kesinliğin hazzını tadar ve vakıaya örtüşmeyen çeşitli yanlış insanları öğrenir. **Sonra tedricen her bir öncülün farkına vararak** kendi cahilliğini görür ve ardından cehaletini tedavi etmekle meşgul olur.

[14] İtme gücünden kaynaklanan hastalıklara gelince bunlar da üçtür. Bu hastalıklar, öfke, ödeklilik ve korkaklıktır. **Öfke** nefsin bir hareketi olup onun ilkesi, intikam arzusudur. Öfkenin **tedavisi**, kötü olan **sebeplerini gidermektir**. Çünkü kötülük giderildiğinde o şey de giderilir. Öfkenin on sebebi vardır. Bu sebepler şunlardır: **Kendini beğenme** kişinin hak etmediği bir mertebeyi hak ettiğini düşünmesinden ibarettir. **Büyüklik taslamadır**. **Kendini beğenme ve büyüklik taslama, iki kez idrar mesabesinde olan kimsenin uydurmasıdır**. **O kimse yarın ölecektir, hemcinslerine muhtaçtır** ve ölüm, ona yakındır. Bu hastalığın ilacı, kişinin kusurlarını düşünmesi ve erdemlerin insanlar arasında ortak olduğuna inanmasıdır ki kendisini başkalarından üstün görmesin. **Övünme, tedaviye kendini beğenme ve büyüklik taslamadan daha uzaktır**. Övünme, mal ve soy gibi kişinin kendisi dışındaki şeylerle ilgilidir ve ilk ikisinden daha beterdur. **Çünkü erdem**, kendisiyle övünülen **başka şeye aittir**. **Övünülen şeyin itibarının azlığı, yolculukla bilinir**. Övünmenin tedavisi, övünülen şeyin afetlerde zevale maruz kaldığını ve onun yararının azlığını düşünmesidir. Bu da kişinin kendisinin, babasının ve soyunun **tanınmadığı yere** yolculuk yapmasıyla olur.

(بل هم أضلّ، لتوجّهم نحو كمالها، وعلاجه ملازمة العلماء) المحققين (ليظهر نقصانه عند محاورهم) ويرى مراتبهم فوق أعين الناس، ويعلم أنّ شرف الإنسان بالعلم، ويروي نفسه عارية عن تلك الفضيلة، فيشتغل بإزالة ذلك المرض؛ و(الجهل المركّب) وهو عبارة عن اعتقاد جازم غير مطابق، وردائته بحسب الكيفية وهو مرض من الأمراض المزمنة المعجزة لأطبّاء النفوس عن علاجها حتى اختلفوا في قابلية العلاج وأكثرهم على أنّه غير قابل، لأنّ طلبه موقوف على الانتباه الموقوف على ذلك الطلب، فعلاجه (إن قبل العلاج بملازمة الرياضات) كالهندسة والحساب، فإنّ مقدماتها يقينية، فلا يقع الغلط^٧ فيها (ليطعم لذّة اليقين) ويطلع على العقائد المختلفة الفاسدة الغير المطابقة (ثمّ التنبّه على مقدمة مقدمة^٨ بالتدريج) حتى يقف على جهله، لعلّه يشتغل بعد ذلك بعلاجه. ١٠

[١٤] وأمّا الأمراض الحاصلة من قوّة الدفع فثلاثة أيضًا وهي الغضب، والجبن، والخوف، أمّا (الغضب) فهو حركة النفس، مبدؤها شهوة الانتقام، (وعلاجه بنفي أسبابه) الشرّ، لأنّه إذا انتفى الشرّ انتفى ذلك الشيء، وأسبابه عشرة وهي (العجب) وهو عبارة [٤و] عن تصور استحقاقه مرتبة لا يكون مستحقًا لها (والتكبر، وهما بدع ممن جرى مجرى البول مرتين، وهو ميت غدًا ويحتاج إلى أبناء جنسه) وهو قريب منه، وعلاجها النظر في معاييه والاعتقاد أنّ الفضائل مشتركة بين الناس لئلا يرى نفسه فوق سائر النفوس؛ (والافتخار أبعد منهما) وهو يتعلّق بالأمر الخارجة عن ذات الشخص، كالمال والنسب، وهذا أرزل من الأوّلين (لأنّ الفضيلة للغير) أعني المفتخر به ويعرف قلة اعتباره بالسفر^٩، وعلاجه أن ينظر إلى أنّه في معرض الزوال بالآفات، وأنّه قليل الفائدة ويحصل هذا بالسفر (إلى حيث لا يُعرف) نفسه ولا والده ولا نسبه. ١٠

٧: "فلا يقطع الغلط".

٨ - "مقدمة".

٩: "بالسير"، وهو سهو يعرف من دوام الجملة.

Didişme ve çekişme, âlemin düzenini bozar. Bu ise büyük bir bozğundur. Zira düzen, kaynaşmadan doğar. Oysa didişme ve çekişme, kaynaşmayı yok eden kin ve hıncı doğurur. Bu ikisi ise kesin bir şekilde düzen bozukluğuna yol açar. Bunun tedavisi, şiddeti terk edip didişme ve çekişmenin zıtlarını yapmaktır. **Şakacılık ve alaycılık, faydasının azlığının yanı sıra güzelliği yok eder, düşmanları kazandırır ve düzeni bozar.** Kim şakada orta yolu bulmaktan aciz kalıyorsa onu terk etsin. Alaycılık ise insanları hafife almak ve onlarla dalga geçmektir. Alaycılık faydasızlığının yanı sıra şu üç şeyi peşinden getirir: İrzin zarar görmesi, düşman kazanmak –çünkü kine yol açar- ve yukarıda öğrendiğin gibi düzenin bozulması. Alaycılığın tedavisi, zorlayarak terk etmektir. Şakacılığa gelince bu, şayet itidal seviyesinde ise övülür. Fakat şakada itidale riayet etmek son derece zordur. En uygunu onu terk etmektir. **Hainlik ve haksızlık, geçici dünya metası içindir. Bu ise azdır. Kişi bunların çirkinliğini görmek için başkasının kendisine hainlik ve haksızlık yaptığını düşünsün.** Hainlik, mal, şöret, ırz ve mahremiyette olan bir şeydir. Onun zıddı, vefadır. Haksızlık ise intikam amaçlı zulümdür. **Mücevherat vb. değerli şeyleri istemek, düşmanları çoğaltır** ve onları tuzak kurmaya sevkeder. Bunun tedavisi, bu isteğin engellenmesi için bunlar hakkında düşünmektir. **Söz konusu şeyler, ihtiyaç anında hiçbir fayda vermez; onlar sana kalsa bile sen onlara kalmazsın.** **Duygu kabarmasının sonrasında öfkeye gelince bunun tedavisi zordur. Çünkü öfke, karanlık dumanıyla aklı örter. Bu sebeple ona yaklaşan her şey adeta onun yakıtı olur. Belki konum değiştirmek, soğuk su içmek ve uyumak fayda verebilir. Öfke bazen şehvetin engellenmesinden kaynaklanır. Bazen öylesine değersizleşir ki hayvanlara ve cansız nesnelere sövmeye varır. Böylesi fiilleri başkasında gözlemek ve ayıplamak, onların çirkinliğine dikkat çeker.** Bazen öfke bastırılan şehvetten kaynaklanır. Çünkü damarlar meniyle dolduğunda bu, aşk ve cinnete yol açar. Aşk ve cinnet ise öfkeyi doğurur. Öfke de kanda meydana gelen galeyandan ötürü aklı örter. Çünkü ateşi yükselen kimsede kesif buharlar çıkarak beyne yükselir. Bu buharlar neredeyse ruhu ve aklı yerinden oynatır. Bu, kişi galeyana geldiğinde olur. Giysilerini daha güzelleriyle veya daha hafifiyle değiştirmesi, soğuk su içmesi ve uyuması böylesi kişiyi teskin etmede fayda sağlar. Öfkenin ortaya çıkardığı yedi durum vardır: Pişmanlık, peşinen veya ileride karşılık verileceği korkusu, sevdiklerinin kin beslemesi, ayak takımına alay konusu olma, düşmanların diline dolanma, mizaç değişimi ve acı duymak.

(والمراء واللجاج وهما قاطعان لنظام) العالم، ولا شك أنّ هذا مفسدة عظيمة، وذلك لأنّ النظام ينشأ من الألفة، وهما عرضان يولدان البغض والحقد المنافين للألفة^{١٠}، فيتولّد منهما قطع النظام قطعاً، وعلاجها ترك تعنيف وارتكاب أضرارهما؛ (والمزاح والاستهزاء وهما مع قلة الفائدة مسلبة للبهاء مجلبة للأعداء قاطع للنظام، ومن عجز عن الاقتصاد في المزاح فليتركه)^{١١} وأما الاستهزاء فهو استخفاف نفوس الناس والتسخّر بهم وتتبعه مع عدم الفائدة ثلاثة أمور: انصباب العرض وحصول الأعداء، لأنّه يولد الحقد وقطع النظام كما عرفت، وعلاجه الترك بالعنف، وأمّا المزاح فإن كان معتدلاً فهو محمود، لكن رعاية الاعتدال في الأمور في غاية الصعوبة، فالأولى تركه؛ (والغدر والضيم وهما لمتاع الدنيا) وهو قليل، (وليفرض من غيره معه ليظهر قبحه) وأمّا الغدر فأمر يجري في المال والجاه والعرض والحرم وضده الوفاء، وأمّا الضيم فهو الظلم لقصد الانتقام؛ (وطلب الأشياء النفسية من الجواهر) وغيرها وهو (يكثر العدو) ويهيجهم على الكيد، فعلاجه التفكير في ذلك لئلاّ يترجر ولا يغني عن الحاجة شياً وإن بقيت لك لم تبق لها، وأمّا الغضب بعد الاهتياج فصعب يستر العقل بدخانه المظلم^{١٢} فكلّ ما قرب منه يكون كالوقود له وربما نفع تغير الهيئة وشرب الماء البارد والنوم، وقد يكون من الشهوة إذا منعت، وربما ردأت كيفية حتى يشتم البهائم والجمادات ومشاهدة هذه الأفعال واستهجانها من غيره تنبّه على قبحها، وقد يحصل الغضب من الشهوة إذا حبست، لأنّ الأوعية إذا صارت ممتلئة من المني يتولّد منه العشق والجنون، وهما يولدان الغضب وهو يستر العقل بسبب ظهور الغليان في الدّم، فإنّ من احترا قد ينبعث الابجرة الكثيفة ويتصعد إلى الدماغ ويكاد يزعج الروح والعقل عن محلّهما، وذلك عند هيجانه، وينفع في تكيّنه بتبديل الملابس بأطيب أو أخفّ منه وشرب الماء البارد والنوم، [هـ] وللغضب لواحق وأعراض سبعة الندامة وخوف المجازاة عاجلاً وآجلاً ومقت الأحياء واستهزاء الأراذل وشماتة الأعداء وتغيّر المزاج والتألم.

١٠ أ: "لآفة"، وهو سهو ظاهر.

١١ وفي هامش أ: "وهما مع قلة الفائدة مسلبة للبهاء مجلبة للأعداء قاطع للنظام، ومن عجز عن الاقتصاد في المزاح فليتركه" نسخة.

١٢ أ: التكلّم. وهذا سهو يظهر من نسخ الأخلاق العنصرية والشروح عليها.

[15] Ödleklige gelince onun sonucu, zillet, karmaşa ve saygınlığın zarar görmesidir. Ödlekliğin tedavisi, korkulu şeylere atılmak, tehlikeli işlere girmek ve ölümün kaçınılmazlığını hatırlamaktır. Korkaklığın tedavisi, mümkünse sebebini terk etmekle olur. Aksi halde durum kabullenilir. Açgözlülüğün tedavisi, hayvanların da (bu hususta) ortak olduğu, hazzının azlığı, süresinin kısalığı, amaçlarının değersizliği ve şehvet gücünün hikmetlerini keşfetme hususunda tefekkür etmekle, nefsin ayartmaları karşısında ayık olmakla, bilgiler vb. nefsi bunlardan alıkoyan şeylerle meşgul olmakla ve nefsi bunlara kıskırtan şeylerden uzak durmakla olur. Tembellik, nefsin ve bedenın helakine yol açar. Tembellik, cansızlara benzemek olup hikmeti geçersizleştirir. Bu sebeple tembel kimse, çalışkan kimselerle oturup kalkarak çalışkanlığın meyvelerini düşünmeli ve onların hikâyelerini ve tembellerin yerilmesini ve sonlarının kötü olduğunu dinlemelidir. Faydasız işlerle uğraşmak da tembelliğin yol açtığı durumlardandır.¹

[16] Ödleklige gelince bu öfkenin zıddıdır yani nefsin hareket etmesi gereken durumda durağanlaşmasıdır. Ödlekliğin ilkesi, intikam arzusunun iptalidir. Dolayısıyla öfke ifrat cinsinden iken ödleklik tefrit cinsindendir. Ödleklik son derece düşük bir hastalıktır. Ödlekliğin üç genel sonucu vardır: **Zillet, karmaşa ve saygınlığın zarar görmesi**. Ödlekliğin tikel sonuçları ise ondur: Kişinin değersizleşmesi, kötü yaşam, herkesin kişinin malına tamah etmesi, yapılan işlerde sebatsızlık, tembellik, zalimlerin zulmüne maruz kalma, kişinin canı ve ailesinde gerçekleşen her türlü çirkinliğe rıza göstermesi, iftira ve hakaret gibi hayâsızlıklara katlanıp kulak verme, paylanmayı gerektiren şeyleri işleme ve önemli işlerde işlevsiz kalma. **Ödlekliğin tedavisi**, kişinin o erdemsizliklere karşı harekete geçmesi ve onlara katlanmayı bırakması için kendisini kınaması, öfkelenmek için kendisini öfkelenmeye sevk etmesi, **korkulu ve tehlikeli durumlara atılması ve ölümün kaçınılmazlığını hatırlamasıdır**. Kişi öfkenin saikleriyle harekete geçirme hususunda itidali gözetmelidir ki orta sınırı aşmasın.

[17] **Korkaklığa gelince** o, hoş gitmeyen veya sakıncalı bir durumun olacağı beklentisinden doğar. Bu ikisi ise sadece gelecekte meydana gelecek şeylerdendir.

1 Bu paragraf, metne ait olduğu halde müstensih tarafından yanlışlıkla şerhe ait gösterilmiştir. Müstensih bunun başka bir nüshadan alındığını ifade etmek için paragrafın başındaki "ödleklige gelince" ifadesi üzerine "bir başka nüsha" anlamında "nüsha" ve paragrafın son kelimesinden sonra ise "buraya kadar" anlamında "hunâ" yazmıştır.

[١٥] (وأما الجبن) ”والجبن يتبعه الذلّ والاختلال واهتاك الحرم، وعلاجه الخوض في المخاوف والإقدام على المعاتب وذكر وجوب الموت؛ والخوف بترك سبه إن أمكن، وإلا فالتوطين والحرص بالتفكير في مشاركة الحيوانات وقلة لذتها وقصر مدتها وخساسة المطالب واستخراج حكم القوة الشهوية وحالة الرأي عند تسويات النفس والاشتغال بالعلميات وغيرها مما يلهي عنها والاجتناب مما يغري بها؛ البطالة مقتضاها هلاك النفس والبدن، وهي تشبه بالجماد، وإبطال الحكمة فليجانس أرباب الجدة فيتأمل آثاره ويسمع حكاياتهم ومذمة أهل الكسل وسوء عاقبتهم وما تجرّه من الاشتغال بما لا يعني“ هنا،^{١٣}

[١٦] (وأما الجبن) فهو ضدّ الغضب، أعني سكون النفس فيما ينبغي أن يتحرّك منه، ومبدؤه بطلان شهوة الانتقام، فهو من جنس التفریط كما أنّ الغضب من الافراط، وهو مرض رديّ في غاية الرذالة، وأعراضه الصنفية ثلاثة: الذلّ، والاختلال، واهتاك الحرمّة، وأعراضه الجزئية عشرة: مهانة النفس، وسوء العيش، وطمع كلّ أحد في ماله، وقلة الثبات في الأمور، والكسل منها، وعمّن الظلمة في الظلم عليه، والرضاء بكلّ فضيحة واقعة في النفس والأهل، واستماع الفواحش مع تحملها من القذف والشتم، وارتكاب ما يوجب التوبيخ، والتعطيل في الأمور المهمّة. وعلاجه ان يعيّب نفسه على تلك الرزائل ليتحرّك وينتهي عن تحملها وأن يحملها على الغضب كي تنبعث، وأن يخوض في المخاوف، والمهالك، وأن يذكر وجوب الموت، وعليه برعاية الاعتدال في التحريك بدواعي الغضب حتى لا يتجاوز عن حدّ الوسط.

[١٧] وأما الخوف فيتولد من توقّع المكروه أو انتظار المحذور، وهما إنّما يكونان من أمور تحدث في الزمان المستقبل.

١٣ هذا النص منقول من نسخة آخر وأشار إليه المستنسخ بكلمة ”نسخة“ فوق كلمة ”والجبن“ في بداية الفقرة وبكلمة ”هنا“ في نهاية الفقرة، لكنه خلط النص بالشرح سهواً.

Korkaklığın tedavisi, kişinin kendisini şu hususta uyarmasıdır: O şeyler ya zorunlu olacak gerçekleşecektir, dolayısıyla onlardan sakınılmaz; ya gerçekleşmeleri imkansızdır, dolayısıyla korkuya yer yoktur; ya da gerçekleşmesi mümkün şeylerdir ve dolayısıyla yine korku yersizdir, çünkü mümkün, iki tarafı eşit olan-
 5 dır. Akıllı kimse, sadece olacağı vehmiyle hayatını berbat edecek aceleci düşünmeye kapılmaz. Zira belki de nefis, bundan sonra onu terk edecektir.

[18] İtme gücünden kaynaklanan hastalıklar ise üçtür: **Açgözlülük**, tembellik ve üzüntü. Açgözlülük, arzulara ifrat cinsindendir. Açgözlülüğün ortaya çıkardığı adi durumlar şunlardır: Kişiliğin değersizleşmesi, yaltaklanma zilleti,
 10 himmetin düşüklüğünden ötürü haşmetin yitimi ve insan doğasının bayağılaşması. Son ikisi, açgözlülüğün ilk arazlarındandır. Açgözlülüğün tedavisi, **arzuları gidermede hayvanlarla ortak olduğu, cisimsellerin hazzının azlığı ve süresinin kısalığı**, türün ve soyun devamı ile doğum gibi **arzu gücünün hikmetlerinin kavranması hakkında tefekkür etmektir**. Böylece kişi onların
 15 her nasıl olursa olsun arzuları tatmin etmek için yaratılmadığını tefekkür eder.

[19] **Tembellik**, tefrit cinsindendir. Bunun **sonuçları** çoktur. Bunlardan bazıları, **nefsin** kendisi için mümkün olan yetkinlikleri kazanmakta yetersiz kaldığı için ahirette **helak olması**; **bedenin** bu dünyada **helaki**; türün devamı gibi mühim işlerinin zarar görmesi; yönetme ve icra etme işini yapamadığından
 20 hayvanlar sınıfına katılması; yaratılışındaki **hikmeti** –ki bu, onun âlemdeki düzene katkısı olan şeyi yapmasıdır- **geçersizleştirmektir**. **Tembelliğin tedavisi, kişinin çalışkan insanların karları ile tembel insanların zararları hakkında düşünmesi ve Allah, Resûlü (sav) ve örf nezdinde tembellere yönelik yergilere kulak vermesidir**.

[20] **Üzüntüye gelince** bunun ortaya çıkardığı durumlar, sevdiklerin yitilmesi veya istenilenlerin elden kaçırılmasıdır. Üzüntünün düşüklüğü, nitelik bakımındandır. Üzüntünün **kaynağı**, **amaçlanan her şeyin gerçekleşeceği ve kalıcı olacağı beklentisidir**. Kuşkusuz **bu beklenti**, zorunlular hakkındaki **bir cehalettir**. Çünkü tecrübe, amaçlanan her şeyin gerçekleşmediğini ve insanda kalıcı olmadığını göstermektedir. **Üzüntünün tedavisi, kalıcı iyiliklere yönelmektir**. Bunlar ise meyvesi insan için kalıcı olan iyi amellerdir.
 25
 30

فعلاجه أن ينّب نفسه على أنّ تلك الأمور إمّا ضروريّة الوقوع فلا حذر عنها، وإمّا ممتنعة الوقوع فلا خوف، وإمّا ممكنة الوقوع فكذلك لأنّ الممكن ما هو طرفاه سيان، فبمجرّد توهم الوقوع لا يرتكب العاقل التأمل العاجل ينقض^{١٤} به عيشه، فلعلّ النفس بعد ذلك تركه.

٥ [١٨] وأمّا الأمراض [٥٠] الحاصلة من قوّة الجذب فثلاثة: الحرص، والبطالة، والحزن، أمّا الحرص فهو من جنس الإفراط في الشهوات، ومن أعراضه الرديّة، مهانة النفس، ومذلة التطفل، وزوال الحشمة الناشئة من دناءة الهمة، وخساسة الطبع، وهما أعراض أولية للحرص؛ وعلاجها التفكير في مشاركة الحيوانات في قضاء الشهوات، وقلة لذّة الجسمانيات، وقصر مدتها، واستخراج حكم القوة الشهويّة من بقاء النوع والنسل والتوالد فيتفكّر في أنّها ليست مخلوقة لاستيفاء الشهوات على أيّ وجه كان.

١٥ [١٩] وأمّا (البطالة) فهو من جنس التفريط، وأعراضه كثيرة: منها هلاك النفس آجلاً لقصورها عن اكتساب الكمالات الممكنة لها، وهلاك البدن عاجلاً اختلال أمره المهمة، كبقاء النوع والانخراط في سلك الحيوانات بسبب عدم التدبير والتصرّف، (وابطال الحكمة) في خلقه وهي القيام بما له مدخل في النظام؛ وعلاجه أن يتأمل في منافع أرباب الجدة، ومضار أصحاب الكسل، واستماع مذهبهم عند الله ورسوله والعرف.

٢٠ [٢٠] (وأمّا الحزن) فعروضه من فقد المحبوب أو فوت المطلوب وردائته بحسب الكيفية (ومشاؤه توقّع حصول جميع المطالب وبقائها) ولا شك أنّ هذا التوقّع (جهل) في الضروريّات، لأنّ المشاهدة حاكمة بعدم حصول جميع المطالب، وعدم بقائها للإنسان؛ وعلاجه التوجّه إلى الباقيات الصالحات، وهي أعمال الخير التي تبقى ثمرتها للإنسان،

[21] Bu söylediklerimiz, sözü edilen üç gücün ilk hastalıklarıdır. Şimdi bu ilk hastalıklardan doğan hastalıkları açıklamaya başlıyoruz. Bu hastalıklar yedidir. **Haset, açgözlülükten ve bütün iyiliklerin bir insan tarafından elde edilmesinin imkansızlığını bilmemekten doğar.** Hasedin doğuşunun açıklaması şudur: İstenilen şeylerden her biri, ayrı ayrı insan fertlerinin elindedir. Hasetçi istediği şeylerin o kimselerin elinde bulunması nedeniyle kendisinin onlar tarafından engellendiğini düşünür. Dolayısıyla da bu şeylerin, kendi eline geçebilmesi için, ister ölüm ister katil ister gasp olsun herhangi bir sebeple onların elinden gitmesini ister. İşte haset budur. **Hasedin sonu, sürekli üzüntüdür. Hasedin en kötüsü de âlimler arasında olandır. Çünkü** ömrünün sonuna kadar **nasip birdir.** Bundan Allah'a sığınırız. Bazen haset, âlimler arasında olduğu gibi ilmi menfaatlerle ilgili olur. Bu, haset türlerinin en kötüsüdür. Çünkü dünyevi menfaatler, maddelerinin sınırlılığından ötürü bütün insanların ortak olmasının mümkün olmadığı menfaatlerdir. Dolayısıyla bir insanın dünyevi menfaate sahip olması, diğerinin mahrum kalmasına dayalıdır. Oysa ilmi menfaatler böyle değildir. Dolayısıyla ilmi menfaatin başkasının elinden gitmesini istemek, son derece çirkindir. Hasedin tedavisi, açgözlülük ve cehaletin tedavisiyle aynıdır.

[22] **Gıpta, iyiliğin başkasından gitmesini istemeden kendisinde bulunmasını istemektir.** "Gitmesini istememek" sözümüz, hasedi dışarda bırakmak içindir. İyilik/el-hayr kelimesinin başından belirlilik takısı, bütün gıpta fertlerini içermeyi amaçlamaktadır. **Gıpta, uhrevî hususlarda övülürken dünyevi hususlarda açgözlülük ve cehalettir.** Gıptanın tedavisi, daha önce anlatılanlardan bilinir. Tamah, herhangi bir yardımda bulunmadan şeyin başkasından olmasını beklemektir. **Tamah açgözlülükten, tembellikten ve yüce Allah'ın yardımlaşmaya muhtaç yaratmasındaki hikmeti bilmemekten kaynaklanan bir zillettir.** Tamahın tedavisi, bu isteğin tedavisidir. Kin, intikam talebidir. **Kinin tedavisi, kişinin kendisi ile o şahıs arasında gerçek bir kardeşlik olduğunu ve kardeşine nasıl olup da acı verebileceğini düşünmesidir.** Belki nefis, bu hastalığı terk eder. **Yalan, dilsizlikten daha kötüdür. Çünkü yalan doğru olmayan bir inanç bildirir ve kimi zaman dedikodu, iftira ve karalama gibi zararlara yol açar. Yalanın tedavisi, yerilme, güvensizlik, hafife alınma ve konuşma erdeminin gayesini –ki bu, gerçekleşmiş bir vakıa hakkında kişinin bilmediği şeyi ona bildirmektir- iptal etme gibi sonuçlarını hatırlamaktır. Yalan yere öğünme,** yalan ve kendini beğenmeden doğar ve tedavisi de bu ikisinin tedavisidir. **İki yüzlülük ise yalan yere öğünmeden doğar.**

[٢١] وهذا الذي ذكرناه هو الامراض الأوليّة للقوى الثلاثة المذكورة، فالآن

نشرع في بيان أمراض تتولد من تلك الأوليات. وهي سبعة (الحسد) وهو يتولد من الحرص والجهل بأن استيعاب جميع الخيرات ممتنع لإحده، وبيان تولده أن كل واحد واحد من المطالب في يد إنسان إنسان، فصاحب يتصور أن هؤلاء مانعون له بسبب حصولها في أيديهم، فيريد زوالها عنهم بأي سبب كان من الموت والقتل والنهب، ليحصل له وذلك هو الحسد (وأثره الحزن الدائم، وشره ما بين العلماء إذ حظ واحد) إلى انقراض عمره، نعوذ بالله من ذلك، وقد يكون الحسد متعلقاً بالمنافع العلمية كما يكون بين العلماء، وهو أشد أنواع الحسد لأنه المنافع الدنيوية لسبب ضيق مواردها، تعذر اشتراك الكل فيها، فالحصول لأحد موقوف على حرمان الآخر، بخلاف العلمية فإرادة الإزالة فيها قبيحة جداً، وعلاجه علاج الحرص [٦ظ] والجهل.

[٢٢] (والغبطة) وهو (طلب حصول الخير له مع عدم الزوال عن الغير)

وقولنا "مع عدم الزوال" لإخراج الحسد والالف واللام في الخير للاستغراق (وهو محمود في الأخروية، وفي الدنيوية حرص) وجهل، وعلاجه معلوم مما سبق؛ (والطمع ذل ينشأ) وهو توقع حصول الشيء من الغير بلا معاونة، فيتولد (من الحرص والبطالة والجهل بحكمة الله تعالى في) خلق (الحاجة إلى التعاون) وعلاجه علاج هذه المسئلة؛ (والحقد) وهو طلب الانتقام، (وعلاجه أن يتصور) بينه وبين هذا الشخص (أخوة حقيقية) فكيف يرتكب إيلا من الإخوة لعل النفس تدع هذا المرض؛ (والكذب وهو شر من عدم النطق لإفادته^{١٥} اعتقاداً) غير حق (وربما جلب مضاراً) من النيمة أو البهتان أو السعاية، (وعلاجه تذكر تبعاته من المذمة وعدم الاعتماد والاستخفاف) وإبطال الغرض من فضيلة النطق، وهو إعلام الغير بما لم يعلم من أمر واقع؛ (والصلف) وهو يتولد من الكذب والعجب، وعلاجه علاجهما؛ (والنفاق) وهو ينشأ من الصلف.

[ÜÇÜNCÜ MAKALE: EV YÖNETİMİ]

[23] Ev yönetiminden maksat, her bir fert ile ailesi arasındaki hallerin, imkan ölçüsünce maslahatların teminine ve mefsedetlerin giderilmesine götürecektir. Ev ahalisi, koca, karı, ebeveyn, çocuklar, efendi ve köledir. İlk olarak **dört sınıf incelenmekte**, ikinci olarak da onların ilkeleri ve eklentileri incelenmektedir.

[24] **Birinci sınıf, maldır. Mal hakkındaki inceleme, kazanma, koruma ve harcama** bakımından olmak üzere üç şekildedir. **Kazanmaya gelince bunun ev yönetimiyle ilgili olanı**, iki yolla oluşur. Birincisi, **ticaret ve başka zanaatlardır**. İkincisi, miraslar ve bağışlardır. Bil ki bütün insanların geçimi dört şey etrafında döner: Ticaret, ziraat, zanaat, hayvancılık. Zanaat, daha sürekli-
dir ve afete daha az maruz kalır. Ziraat, ticaretten daha sürekli-
azdır. Ticaret, tam tersidir. Hayvancılık ise bunlar arasındadır. Zanaat her ne kadar hepsi arasında afete daha az maruz kalsa da faydası azın da azıdır. Hangi yolla olursa olsun kazancın şartı, iki şeye riayet etmektir. **Kazançta adalet ve mürüvvete riayet etmek gerekir**. Adalet, muamele ve sözleşmelerde eşitliği korumakla, tartıda dosdoğru ölçüyle ve ölçüde aldatmadan ve eksik tartmadan sakınmakla olur. Mürüvvet ise değerli meslekler icra etmekle sağlanır. Değerli meslekler üçtür. Birincisi, iyi yönetim ve düşünce gibi akılla ilgili olanlardır. Bu, vezirlere ve yönetici kademesinde olanlara aittir. İkincisi, belagat, kitabet ve münecimlik gibi edebiyat ve aydınlık ile ilgili olanlardır. Bu, ediplere ve aydınlara aittir. Üçüncüsü ise binicilik, sınırları koruma ve düşmanı püskürtme gibi şecaat gücüyle ilgili olanlardır.

[المقالة الثالثة في تدبير المنزل]

[٢٣] والمراد منها معرفة الاحوال التي يكون بين كلّ أحد وبين أهل منزله على وجهٍ يؤدي إلى تحصيل المصالح ودفع المفاسد بقدر الإمكان، وأهل المنزل هم الزوج والزوجة والوالد والمولود والمالك والمملوك (والنظر) أوّلاً (في أربعة أصناف) وثانياً في مبادئها ولواحقها.

[٢٤] أمّا الصنف الأوّل وهو (المال، فالنظر فيه) بحسب (الدخل والحفظ والخروج) على ثلاثة أوجه: ١ أمّا الدخل فما يتعلّق بالتدبير، وهو يحصل بأمرين: الأوّل كالتجارة وغيرها من الصناعات، والثاني كالموارث والعطايا. اعلم أنّ مدار كسب الناس كلّهم أربعة أشياء: التجارة، والزراعة، والصناعة أدوم أقلّ آفة، والمواشي؛ أمّا الزراعة فنباتها أكثر من التجارة ومنافعها أقلّ، والتجارة بالعكس؛ وأمّا المواشي فبين ١٠ بين؛ وأمّا الصناعة وإن أقلّ آفةً من المجموع لكن منافعها أقلّ القليل، فالشرط في الاكتساب بأيّ طريق كان رعاية الأمرين: (ويجب فيه) مراعات (العدل والمروّة)، العدل فيحفظ المواساة في المعاملات والمعاوضات وفي الوزن فبالقسطاس المستقيم والاحتساب عن الخداع والتطفيف في المكيال، وأمّا المروّة فبارتكاب الحرف الشريفة، وأصنافها ثلاثة: ما يتعلّق بالعقل من حسن التدبير [٦و] والرأي، وهذا للوزراء وأعيان الممالك وما يتعلّق بالأدب والفضيلة من البلاغة والكتابة والنجوم وغيرها وهي ١٥ للأدباء والفضلاء وما يتعلّق بقوة الشجاعة من الفروسة وسدّ الثغور ودفع العدو.

[25] İkinci sınıf, **malın korunmasıdır**. Bu, iki şeye riayet etmekle olur. Birincisi, **herhangi bir cimrilik yapmaksızın giderin gelirden daha az olmasıdır**. Bunda aile ve çocukların geçimine zarar vermeme şartı vardır. İkincisi malın nemalanması için mesela bir tacirin malları arasında katarak gelir olarak elde edilen **malın artırılmasıdır**. **Mal sahibi**, ihtiyat için **mallarını nakit, ticaret eşyası ve taşınmaz kısımlarına ayırmalıdır**. Çünkü afetler, peş peşe gelir. Şayet onlardan bir kısmı afete uğrarsa diğeri kalsın.

[26] **Üçüncüsü giderdir**. Masraf kalemleri dörttür. Birincisi, **yüce Allah yolunda harcamaktır**. Bu hususta **kişi, isteksizlik, minnet, eza ve riyadan sakınmalıdır** ki iyi amellerini boşa çıkarmasın. İnfak ederken fakirliğini gizleyenleri ve zor durumda olanları tercih etmelidir. İkincisi mürüvvettir. Mürüvvet, nefsin dinen, aklen ve örfen övülen güzel fiiller yapmasının ilkesi olan bir gücüdür. Mürüvvet yoluyla harcadığı hususlarda **acele etsin** ki sevinci gevşemesin. Verdiğini **gizlesin** ve kıymetli şeylerden olsa bile **hakir görsün**. **Sürekli versin**, çünkü kesinti, unutturur. **Verdiği yeri seçsin** ki israfa düşmesin. Çünkü israf, erdemsizliklerdendir. **Üçüncüsü zorunlu harcamalardır**. Bu, ırzı korumak veya bir faydayı elde etmek için **bir sefihi veya zalimi def etmektir**. Bu durumda harcamada **zaruret miktarıyla yetinmelidir**. Dördüncüsü, ailesinin giderleri gibi **ihtiyaç nedeniyle yapılan harcamada iktisatlı olmalıdır**. Eğer iktisatlı olmak zor gelirse cimrilığe değil, **israfa meyletsin** ki yavaş yavaş cimrilığe düşmesin.

[27] İkinci sınıf, **eşlerdir**. Kişi evlenmekle nesli, doğumu ve ev düzenini amaçlamalıdır, sadece şehveti değil, çünkü şehvet değersizdir. Kadınlarda aranan nitelikler şunlardır: **Akıl, iffet ve hayâ**. Bunlar bulunması gereken niteliklerdir. **İlaveten soy, güzellik ve zenginlik olursa daha da iyidir**. **Aşırı güzelliğe gelince bundan sakınmalıdır**, çünkü güzellerin talipleri çok ve **akılları zayıf olur**. Keza sadece güzellik de böyledir. **Kadının malı için evlenmemelidir**. Çünkü bu, kocaya karşı üstünlük taslamayı ve tasallutu gerektirir, bu sebeple fesat çıkar ve evin düzeni zarar görür. Kocanın şu üç şeyi yapması gerekir: **Karısının gönlünde heybet oluşturmalıdır** ki kadın işlerde onu örnek alsın. Bu heybet, **erdemleri sergilemek, ayıpları örtmek ve biraz genişlik vermekle** oluşturulmalıdır. İkincisi **karısına saygı göstermelidir**. **Şöyle ki karısını namahremlerden saklamak gibi ona yaraşan şeyler yapar**. **Cüzi işlerde ona danışır**.

[٢٥] والثاني (الحفظ) وهو يحصل برعاية أمرين أحدهما جعل الخرج أقل من الدخل بلا تقتير بشرط عدم احتلال في المعيشة للأهل والولد، والثاني الاستثمار من الدخل، بأن يجعل البضاعة تاجر مثلاً حتى يصير مثمرًا، و وظيفة (المتمول أن يقسم أمواله بين نقد ومتاع وعقار) لاحتياط، فإن الآفات متعاقبة، فإن أصابت صنفاً منها بقي الآخر.

[٢٦] (والثالث الخرج) وأصناف مصارفه أربعة (الأول في سبيل الله تعالى فليجتنب فيه الكراهة والمن والأذى والرياء) لئلا يحبط صالحات الأعمال (وليخص بالانفاق من يكتم فقره) وما كان لصعوبة حاله؛ والثاني المروءة وهي قوة للنفس مبدأ لصدور الأفعال الجميلة عنها المستتعبة للمدح شرعاً وعقلاً و عرفاً (فليتعجل) فيما يصرفه بطريق المروءة لئلا يصير الفرح فاتراً ويلزم (السرّ وليحقر) ما يعطي، وإن كان من النفائس (وليواصل) فإن الانقطاع منس (وليختار المصنع) لئلا يقع في التبذير، فإنه من الرزائل؛ (والثالث) الضرورة وهي (دفع سفيه أو ظالم) صيانة للعرض أو جلب نفع، فليقتصر فيما يصرف فيها على قدرها؛ (والرابع) الحاجة من انفاق أهله، فليراع (الاقتصاد) فيها، وإن عسر عليه الاقتصاد لمال إلى السرف لا التقتر، لئلا يقع في البخل بالتدريج.

[٢٧] وأما الصنف (الثاني) وهو (الزوجان فيطلب بالتأهل النسل) والتوالد (ونظام المنزل، لا مجرد الشهوة) لحساستها، والصفات المطلوبة في النساء (العقل والعفة والحياء لابد منها، وإن زاد النسب والجمال والمال فأولى، وأما الجمال المفرط) فليجتنب منه لكثرة راغبتهن (وضعف عقولهن، وكذا مجرد الجمال) وينبغي أن لا يتزوج لأجل مالها لأن ذلك يقتضي التفوق والتسلط على الزوج ويظهر الفساد بسبب ذلك ويختل نظام المنزل؛ (ويجب) على الزوج ثلاثة أمور (إيقاع الهبة في نفس الزوجة) لتمثل في الأمور (وينبغي) أن يكون ذلك الإيقاع (بإظهار الفضائل وستر العيوب وقلة الانبساط)، والثاني (تكريمها بما يناسبها) من أن يسترها من غير المحارم (ويشاورها في الجزئيات).

Külli hususlarda danışmaz, çünkü kadınların görüşü zayıftır. **Ev işlerinde karar verme işini ona bırakır. Akrabalarına saygı gösterir.** Daha güzel olsa bile başkasını ona tercih etmemek suretiyle **kıskançlığı ondan uzaklaştırmalıdır** ki kadın azgınlığa ve fasıklığa düşmesin. Üçüncüsü **onun zihnini ev işleri ve maslahatlarıyla meşgul eder.** Çünkü boş durmak, lüzumsuz şeylerle meşgul olmaya sevk eder. Bu da fesada yol açar. Bu üç yönetimi icra etmek için **kocanın karısını aşırı sevmekten kaçınması gerekir. Eğer ona tutulmuşsa bunu gizlesin.** Gizlemeye güç yetiremiyorsa aşkın ilaçlarıyla tedavi olmalıdır. **Sırlarını karısına açmamalıdır. Külli hususlarda karısına danışmamalıdır. Malının miktarını ondan saklamalıdır. Karısını boş eğlencelerden ve yaşlı kadınlarla düşüp kalkmaktan sakındırmalıdır.** Kadına düşen şu beş şeydir: **İffetli olmak, kifayet sergilemek, haşyet duymak, fesat çıkarmayıp kocasıyla iyi geçinmek ve olgun davranarak paylamayı azaltmak. Kim karısının bir bozukluğunu hissederse kesinlikle onu terk etsin.**

[28] Üçüncü sınıf, hizmetçilerdir. Onlar ev için bedeninin organları mesabesinde. Ev sahibine düşen, genel olarak **bütün hizmetçilerin halini ve iyiliğini düşünmeli, sonra ayrıntılı olarak her birinin halini düşünmeli,** hadiste geçtiği üzere kendi yaşantısı cinsinden **onların geçimini temin etmeli,** en küçük ayrıntıya kadar **onların halini bilmeli, zaafa düşmeyen yani mutedil bir lütfkarlıktan ve zulme varmayan bir sertlikten geri kalmamalı, paylamada aşırı gitmemeli, her birinin işini belirlemeli ve fazla yük yüklemelidir.** Özetle bu hususta dikkate alınan şey şudur: Hizmetçiler, hizmete mecbur oldukları, hizmet ettikleri kişiden bir şey umdukları ve korktukları için değil onu sevdikleri için hizmet etmelidir ki hizmetleri ciddi olsun ve gevşeklik ve tembelliğe düşmesinler. Bu ise ancak ev sahibinin onlarla iyi geçinmesiyle olur. **Köle, hizmete hürden daha elverişlidir. Çünkü köle üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurulabilir, başkası böyle olmaz.**

[29] Dördüncü sınıf, **çocuktur.** Babaya düşen **çocuğa güzel bir isim vermektir.** Çünkü çocuk, güzel isimle güzelleşir. **Sonra mizacı mutedil ve ahlakı güzel bir kadına onu emzirtmelidir.** Zira mizaç ve huydaki kötülük, çocuğa sirayet eder. Çocuk temyiz çağına geldiği ve övülen bir ahlaka sahip olduğunda **bunu korumalıdır.** Güzel ahlakı korumanın yolu, daha önce geçmişti. Şayet çocuğun **ahlakı kötü ise daha önce anlatılanlarla tedavi etmelidir.**

لا في الكليات لضعف رأيها (ويحكمها في المنزل ويكرم أقاربها ويدفع الغيرة عنها) بأن لا يستأثر عليها الغير وإن كان خيراً منها لثلا يقع في الفجور والفسوق، والثالث (شغل خاطرها بأمور المنزل) [٧ظ] ومصلحه، فإن التعطيل يبعث على الاشتغال بما لا يعنى، وهو يفضي إلى الفساد (وعليه أن يجتنب على فرط محبتها) نفاذا لتلك السياسات الثلاث، (وإن ابتلى به فليستره) وإن لم يقدر على كتمانها فليعالج بمعالجات العشق، (ولا يطلعها على أسرارها ولا يشاورها في الكليات ويستر عنها مقدار ماله ويجنبها الملاهي ومجالسة العجائز؛ ويجب على الزوجة) خمسة أمور (العفة، وإظهار الكفاية، والخشية، وحسن التبعل بأن لا تفسد (وقلة العتاب) بأن كاهله في المعاشرة (ومن أحسن منها بفسادٍ فليتركها^٢ البتة).

[٢٨] وأما الصنف (الثالث وهو الخدم وهم كالأعضاء) من البدن (للمنزل) فعلى صاحب المنزل (أن ينظر في حال الكل وأصلاحها) إجمالاً (ثم في حال كل واحد) واحد تفصيلاً (وأن تهني معاشهم) من جنس ما يعيش به للحديث (ويتعرف أحوالهم) نقيراً أو قطميراً (ولا يخليهم من لطف بلا ضعف) أي على سبيل الاعتدال (ومن عنف بلا ظلم، ولا يبالغ في العتاب ويعين لكل شغلاً ولا يكلفهم فضل مشقة) والحاصل أن المعتبر في هذا الباب أن يكون باعثهم على الخدمة محبة المحذوم لا الضرورة والرجاء منه ولا خوف حتى يكون خدمتهم من الجد لا التهاون والتكاسل، ولا يحصل ذلك إلا بالمدارات معهم، (والعبد) للخدمة (أولى) من الحر، لحصول كمال التسلط عليه، دونه.

[٢٩] الصنف (الرابع وهو الولد) فعلى الوالد (أن يحسن تسميته) لأنه يتهيج بالاسم الحسن (ثم يرضعه) امرأة (معتدلة المزاج وحسنة الأخلاق) فإن سوء المزاج والخلق يسريان إليه، وإذا بلغ سن التميز وأخلاقه محمودة (فليحفظ) وطريق المحافظة ما مرّ، وإن كانت (أخلاقه) مذمومة (يداوي بما مرّ).

٣ أ: "فليتركه". لكن الضمير راجع الى الزوجة.

٤ أ: "يتهيج".

Çocuk iyi insanlarla birlikte olmalı ki övülen melekeler onun nefsine yerleşsin. **İstidatlı olduğu bir sanatla meşgul olmalı** ki sanatta yetkinliğe yavaş yavaş yükselmesi kolaylaşsın. **Sanatı tekml etmesi ve geçimini onunla sağlaması emredilir** ki sanatı elde etme uğruna sarfettiği çaba ve gayret boşa gitmesin.

5 **Çocuğa düşen şudur: Ebeveyninin onun varlık sebebi ve yakın rabbi olduğunu, ebeveyninin hizmet bakımından ona olan ihtiyacının onlara daha fazla ihtimam göstermeyi gerektirdiğini, bu sebeple olabildiğince onları razı etmeye, sevmeye, itaat etmeye ve iyilikte bulunmaya çaba harcaması gerektiğini bilmesidir.** Çocuğun ebeveyni hususunda gözetmesi gereken hak-

10 ları, öğretmeni hususunda da gözetmesi gerekir. **Öğretmen çocuğun yetkinleştiren rabbi olup ona insanlık sûretini ve ebedî hayatı feyzeder.**

وليكن مخالطوه من أهل الخير) ليرتسخ الملكات المحمودة في نفسه وليشتغل بصناعة يستعدّها لها ليسهل عليه التدرّج إلى كمالها (وليؤمّر بتكميلها والاكتساب بها) لئلا يضيع ما عاناه من الجد والاجتهاد في تحصيلها؛ (و) يجب (على الولد أن يعرف أنّ والديه موجداه وربّاه القريبان، وأنّ احتياجهما يوجب إليه) من حيث الخدمة (زيادةً العناية) بهما (فببذل الجهود في الرضاء) والمحبة (والطاعة والإحسان غاية الإمكان) ويجب في رعاية معلمه ما عليه من رعاية حقّ الوالدين (والمعلم ربه المكمل له الذي أفاض عليه الصورة الإنسانية والحياة الأبدية).

[DÖRDÜNCÜ MAKALE: ŞEHİR YÖNETİMİ]

[30] Şehir yönetimiyle kastedilen, şehre ilişkin siyasettir. Şehirle kastedilen ise insanlar arasındaki özel bir telifdir. Nitekim evle kastedilen de sözü edilen dört sınıf arasındaki özel telifdir. Yedi şehir türü vardır. Çünkü şehrin ya bir amacı vardır ya da yoktur. İkincisinin ahalisine hizmet şehri ahalisi denir. Bunlar, müteellihlerdir. Birincisi ise ya ruhanî ya da cismanî bir şeyi amaçlar. İkincisi ya doğrudan amaçtır ya da dolaylı amaçtır. İkincisi, menfaat şehridir. Birincisi ise şehvanî veya gadabîdir. Birincisi haz şehri, ikincisi zorbalık şehridir. Birincisi ya hem uygulama hem de bilgiye sahiptir. Bu erdemli şehirdir. Ya da bilgiye sahiptir ama uygulamaya sahip değildir. Bu, fâsik şehirdir. Yahut uygulamaya sahiptir ama bilgiye sahip değildir. Buna sapık şehir denir. Dikkate alınan, erdemli şehirdir.

[31] Bil ki **yardımlaşma ihtiyacı, temeddünü gerektirmiştir**. Bunun dayanağı, insanlar arasında meşhur olan “insan doğası gereği medenîdir” öncülüdür. Bu öncülün anlamı şudur: İnsan, hemcinslerinin yardımı olmadan ihtiyaçlarını neredeyse karşılayamaz şekilde yaratılmıştır. **Şehirlerin en iyisi, sevgiden kaynaklanan şehirdir. Bu şehir ise ya iyilik için ya menfaat için ya haz için ya da bunların bir bileşkesi için var olur. Bazen iki taraf eşit olur bazen de farklılaşır ve şehrin devamı da bu amaçlara bağlıdır. Şehrin unsurları üçtür: Yöneten, yönetilen ve denkler.**

[المقالة الرابعة في تدبير المدن]

[٣٠] والمراد به السياسة المتعلقة بالمدينة، والمراد بالمدينة [٧] تأليف مخصوص بين الناس، كما أنّ المراد بالمنزل تأليف مخصوص بين الأصناف الأربعة المذكورة، والمدائن سبعة، لأنّ الشخص^١ إمّا له مقصد أو لا، والثاني يسمى أصحابه أصحاب مدينة الخدمة وهم المتألهة، والأوّل إمّا أن يقصد روحانيًا أو جسمانيًا، والثاني إمّا أن يكون مقصودًا بالذات أو بالعرض، والثاني^٢ مدينة المنفعة، والأوّل إمّا شهواني أو غضبي، والأوّل مدينة اللذة، والثاني مدينة التغلّب، والأوّل إمّا أن يكون صاحب العمل والعلم وهو مدينة الفاضلة، أو صاحب العلم دون العمل وهو مدينة الفاسقة، أو صاحب العمل دون العلم وهو مدينة الضالّة، والمعتبر هو المدينة الفاضلة.

[٣١] (و) اعلم (أنّ الحاجة إلى التعاون أوجبت التمدّن) بناء على المقدمة المشهورة بين الناس وهي "أنّ الإنسان مدني بالطبع"، أي الإنسان مجبول على أنّ حوائجه لا تكاد تتيسّر إلّا بعد معاونة بين أبناء نوعه (وخير) المدن (ما كان عن محبة وهي إمّا للخير أو للنفع أو للذة أو مركب منها^٣، وقد يتساوى الطرفان، وقد يختلفان ودوامها بحسب ذلك؛ وأركانها) وأركان المدينة ثلاثة: (مالك ومملوك وأمثال.

١: "الشخص"، لكنه سهر يفهم بينا من دوام الجملة.

٢: "ق"، وهو زائد فسهر.

٣: "منها".

Yöneten soylu olmalıdır ki herhangi bir zorlama olmadan kendisine itaat edilsin; yüce **gönüllü olmalıdır** ki adi işler yapmasın; **sağlam görüşlü olmalıdır** ki ülkenin düzeni zarar görmesin; **kararlı olmalıdır**, zira işlerde kararsız olmak, işlevsizliğe yol açar; **sabırlı olmalıdır**, zira işlerde teenni, sahibini doğruya ulaştırır; **zengin olmalıdır**, çünkü isteklerini gerçekleştirme gücü artar; **yardımcıları bulunmalıdır**, çünkü düşmanları bol olur; **yalnızca alacaklı veya kısas hakkı olan kişi, yöneticiye baskın gelir**. Yöneticiye düşen üç şeyi yapmasıdır. Birincisi: **Ordu mensupları, bürokrasi, ticaret ve ziraat erbabı arasında denge kurmalı ve bunlardan herhangi birinin diğerine galebe çalmasına imkan vermemelidir** ki mağlup durumda olan işlevsiz kalmasin. Çünkü bu, ülke düzeninin bozulmasına yol açar. İkincisi: **İyileri yüceltmeli ve güçlendirmeli** ki kalplerini kazansın. **Kötüleri zecrederek engellemeli ve ıslah etmelidir**. Şayet zecretme yeterli olmazsa **hapsetmelidir**. Şayet vazgeçmezlerse **kötülük aletini kesmelidir**. Şeriata uygun olmadığı sürece hiç kimseyi öldürmemelidir. Üçüncüsü: **Yönetici rızık ve ikramlarda zikredilen zümreler arasında eşitliği sağlamalıdır**. Bu üç şey, şeriata tutunmak, kolay ulaşılabilir olmak, sınırları korumak, yol güvenliğini sağlamak, daima düşünmek, hazları terk etmek ve âkil ve tecrübeli insanlarla istişare etmekle yapılabilir.

[32] **Yönetilen son derece hürmetkâr ve itaatkâr olmalıdır**. Bıktırıcı olmadan yöneticiden ayrılmamalıdır. Yöneticiyi süslemeli ve övmelidir. Fakat yöneticinin nezdinde konum sahibi kimse bundan istisnadır. Çünkü yöneticiyle baş başa kaldığında onu övmelidir. Yöneticinin görüşünü yumuşaklıkla değiştirmelidir. Çünkü sertlik, öfkeyi alevlendirir. Yöneticinin sınırlarını saklamalı ki güvenilir olsun. Töhmetsizlik altında bulunanlardan ve onlara aracılık etmekten sakınmalıdır. Her türlü durumda yöneticiyi kendisine tercih etmeli, her şeyde ona uymalıdır. Açgözlülüğü terk etmelidir. Yöneticiden faydalanmaya değil, yöneticiyle fayda sağlamaya bakmalıdır. Yani yöneticinin gelirlerinden başka gelirlerden servet kazanmalıdır. Malı ve canını feda ettiğini göstermeli ve bunlarla yöneticiyi süslemelidir. Onun gibilerine mahsus şeylerde ona ortak olmamalıdır. Öfkelenildiğinde ondan sakınmalıdır. Ondan şikayetlenmemeli ve bunu içinden bile geçirmemelidir. Çünkü yöneticilerin çoğu, firsat sahibidir. Hizmete devam etmek için ölmelidir. Yönetici onu kardeşi yapsa o, yöneticiyi efendisi yapmalıdır. Dosdoğru durup yöneticiye düşmanlıktan korkmalıdır. Kendisi hakkında söylenen töhmetsizlik altında kalmayı gerektiren sözlerden dolayı endişeye kapılmamalı, aksine sağlam durup iltifat etmemelidir. Yöneticinin ondan sakladığı şeylere müdahalede bulunmamalıdır. Yöneticinin huzurunda sevincini belli etmemeli ve üst mertebede olanların önüne geçmeyi istememelidir.

أما المالك فينبغي أن يكون أصيلاً ليطاع بلا آنفة وعالي الهمة؛ لئلا يرتكب الأمور الخيبة، (ومتين^٤ الرأي) لئلا يحتل نظام مملكته وثابت العزم فإن حصول ملكة التردد في الأمور يفضي إلى التعطيل، (وصبوراً) فإن التأني في الأمور يطلع صاحبه على الصواب، (وموسراً) لزيادة قدره على تحصيل المارم، (ذا أعوان) لتقدم الخصوم (ولا يظفر إلا صاحب دين) أو قصاص (وعليه ثلاثة أمور تعديل أرباب السيف والقلم والمعاملة والمزارعة، ولا يمكن أحدها من الغلبة على الباقي) لئلا يتعطل، فإنه يؤدي إلى اختلال أمور المملكة (وعليه) تعظيم (الأخيار وتقويتهم) لاستمالة قلوبهم إليه (ومنع الأشرار وتأديبهم بالزجر) فإن لم يترجر (وافية لحبس) وإن لم ينتهوا (فبقطع آلة الشر)، ويغني أن لا يقتل أحداً إلا على وجه الشرع، (وعليه التسوية بين هؤلاء) المذكورين (في الرزق والكرامات، وتيسر تلك الأمور) الثلاثة (بالتزام الشرع وسهولة الحجاب وحفظ الثغور وأمن الطريق ومداومة الفكر وترك اللذات ومشاورة أولى العقل والنهي)؛

[٣٢] (وأما المملوك فعليه غاية التعظيم والامتنال والملازمة بلا إملال والتزين والمدح (إلا) من كان (ذا منزلة) فإنه يمدح (في الخلوة والرفق في تغيير رأي الملك) فإن الخشونة يهيج الغضب، (والكتمان لأسرار الملك) [٨ظ] ليكون معتمداً و^٥ (اجتناب أرباب التهمة^٦ والشفاعة فيهم، والإيثار) للملك (بكل حظ والموافقة في كل شيء وترك الحرص والأنتفاع به لا منه) أي يحصل المال من مداخل غير مداخل المالك (وإظهار أن ماله ودمه مبدولان وليجعلهما في زينته ولا يشاركه فيما يختص بأمثاله والاحتراز منه عند غضبه ولا يشتكي منه ولا في ضميره) لأن الملوك أكثرهم صاحب الفراسة (وليمت بتواصل الخدمة، وإن جعله أخاً جعله رباً، وليتوق عن خصومة بالاستقامة ولا يضطرب فيما يقال فيه) من الأمور الموجبة لتهمة^٧ بل تثبت ولا يلتفت (ولا يداخل فيما يستره) المالك عنه (ولا يسار بحضرته ولا يطلب التقدم على الأقدمين).

٤: "علي التهمة". ٨ أ: "الهمة".

٥ وفي هامش أ: "متن" نسخة. ٨ أ: "الهمة".

٦ أ: أو.

[33] Denklere gelince bunlar üç sınıftır. Birincisi dostlardır. Kişi dostlarıyla iyi geçinmeli, onlara iyilik yapmalı, onlarla hediyeleşmelidir. Onlara karşı şen şakrak olmalı, onların ilişkili olduğu kimselerin ihtiyaçlarını görmelidir. Onlara hediyeler göndermeli ve güler yüz göstermelidir. Onlara destek çıkmalıdır. Onlar için mal harcayarak onları iyilikle mükâfatlandırmalıdır. Bir hata işlediklerinde hatalarını bağışlamalıdır. Bir kötülük yaptıklarında fazla azarlamamalıdır fakat azarlama ve konuşmanın onlara fayda vereceğinden emin olduğunda bunu yapabilir. Sırrını ve malını dostlarından saklamalıdır. Bütün bunlar, gerçek olmayan dost içindir. Gerçek dosta gelince onunla ilişkide zikredilen teklif düşer, çünkü gerçek dost, kişinin kendisidir.

[34] İkinci sınıf düşmanlardır. Kişi düşmanlarını affetmeli ve onlarla iyi geçinmelidir. Şikayetini onlara değil yöneticilere iletmelidir ki yöneticiler onların düşmanlığını bilsinler ve kendisi hakkındaki sözlerini kabul etmesinler. Onların içlerinden geçeni bilebilmesi için niyetlerini araştırmalıdır. Ayıplarını araştırmalı ve bunları, ifşa etmenin fayda vereceği bir gün için saklamalıdır. Onlara karşı daima dürüst ve adil olmalıdır. Onların düşüp kalktığı kimselere karışmalıdır ki onların sorunlarını ve kusurlarını öğrensın. Hiçbir şey, düşmanlardan bir erdemde önde olmak kadar düşmanlığı kırma sebebi olamaz. Hakaret, küfür ve alay ederek onlara baskın çıkma ve öne geçmeye gelince bu asla doğru değildir. Düşmanları ona bir hususta güvendiğinde onlara asla hıyanet etmez. Onların vereceği zararları uzlaşıyla giderir. Şayet gideremezse dine uygun tarzda onlardan uzak durmalıdır. Bu da fayda etmezse zulüm ve erdemsizliğe düşmeden zor kullanır.

[35] Üçüncü sınıf, ne bu ne de öteki yani ne dost ne de düşman olanlardır. Bunlar bir kısım gruplara ayrılır. Şayet kibirli ise ona karşı mütekebbir olmalıdır. Konuşulabilir ve uyumlu ise ona saygı göstermelidir. Aydın ise ondan istifade etmeli ve mal ve hizmetle ona destek vermelidir. Öğrenci ise onun ahlakını güzelleştirmeli ve ona şefkat göstermelidir. Dilenci ise ısrarcı veya muhtaç olmadığı halde tamahkarlık yapan biri değilse vermelidir. Zayıflardan ise ona karşı merhametli davranmalı ve iyilik yapmalıdır. Bu üç sınıftan her biriyle görüşmek, insanların ihtiyaçlarını imkanlar elverdiği ölçüde karşılamak, taziye, tebrik, bayramlaşma gibi adetlere riayet etmek ve nifak derecesine varmayacak şekilde onların sevinciyle sevinmek ve üzüntüsüyle üzülmek gerekir.

Ahlak hakkındaki bu kıymetli risale, melik ve yaratıcı olan Allah'ın yardımıyla tamamlandı.

[٣٣] (وَأَمَّا الْأَمْثَالُ فَثَلَاثَةٌ) إصناف (الأصدقاء فيداريهم ويحسن إليهم^٩ ويهاديهم ويهش معهم ويتعهد متعلقهم) ويرسل إليهم الهدايا ويظهر البشاشة معهم (ويعاؤهم ويكافهم بالخير) ببذل المال عليهم (ويتجاوز عن ذنوبهم) إذا أذنبا (ويقل عتابهم) إذا أسأوا (إلا إذا تيقن استصلاحهم) بالعتاب والخطاب (ويكتم السر والمال منهم، هذا كله في الصديق الغير الحقيقي وأما الحقيقي فيقط معه التكلف) المذكور، لأنه نفسه.

[٣٤] والصنف الثاني (الأعداء فيعفو^{١٠} عنهم ويداريهم ويرفع الشكاية إلي الرؤساء) لا إليهم (ليعرفوا عداوتهم ولا يقبلون قولهم) في حقّه (ويتجسّ عزائمهم ليطلع على ضمايرهم) ويشغل بالدفع (ويتجسّ معائبهم ويخفيها) ليوم يفيد إظهارها (ويلازم الصدق والعدل) معهم (ويخالط خلطائهم) للاطلاع على غرائمهم ومعائبهم ولا شيء مما يكون سبباً لكسر العداوة مثل (السبق عليهم بفضيلة، وأما الغلبة والسبق عليهم بالظن والشم والشماتة فحاشا) وكلاً، (وإذا اعتمدوا عليه) في أمر فلا يخونهم^{١١} (ويدفع ضررهم بالاستصلاح) فإن لم يدفع (فبالاجتناب) منهم على طريق الشرع، فإن لم يفد فبالقهر بلا ظلم ورزيلة.

[٣٥] والصنف الثالث لا هذا ولا ذاك، إي ليس صديقاً ولا عدوّاً، وهم طوائف (إن) كان من (التكبرين) فعليه بالتكبر معه (وإن) كان من (الفصحاء وأهل الصلاح) فعليه إكرامه (وإن) كان من الفضلاء فعليه (استفادته) منه (والمساعدة بالمال والخدمة، وإن) كان من (المعلمين فتهذيب أخلاقه والشفقة عليهم، وإن) كان من السائلين (فإعطاؤه) إن^{١٢} لم يكن ملحاً أو طامعاً غير محتاج، وإن) كان من (الضعفاء فبالترحم عليه والإحسان [٨و] إليه) ويجب المحضر مع كل من الأصناف الثلاثة (وقضاء حوائج الناس ما أمكن ولزوم العادات من التعادي والتهاني والعيادات وإظهار الفرح لفرحهم والغم لغمهم) بحيث لا يخرج إلى حدّ النفاق.

تمت الرسالة الشريفة في علم الأخلاق بعون الملك الخلاق.

٩ + "ويداريهم"، لكنه تكرر. ١١ أ: "فلا يخون منهم".

١٠ أ: "يعفو". ١٢ أ - "إن".

DİZİN

A

Abdülkerim B. Muhammed B. Ahmed' 15

Açgözlülüğün 40, 42

Adalet 28, 46

Adudiddin El-İci 9, 11

Aff 26, 58

Affetmek 26

Akl 18, 22, 28, 34, 48

Akl Gücü 18, 34

Alaycılık 38

Âl-İ Cenaplık 26

Anlayış Düzgünlüğü 22

Arabulucuk 30

Arabzâde El-Konstantini 11

Arzu Gücü 18, 20, 42

Arzuları Dizginlemek 24

Aydın 58

Aydınlar 46

Azgınlık 20

B

Belagat 46

Binicilik 46

Büyüklik Taslama 36

C

Cehalet 34, 36, 42, 44

Çekişme 38

Çekme Gücü 34

Cerbeze 18

Çocuk 46, 48, 50, 52

Cömertlik 26, 32, 34

D

Deli 18, 24

Deli Cesareti 18

Delillerin Çatışması 34

Denklere 58

Didişme 20, 32, 38

Diğergamlık 26

Dilenci 58

Doğal Fiiller 16

Donukluk 20

Dostluk 28

Düşman 32, 38, 46, 56, 58

Düzenlilik 26

E

Ebeveyn 46, 52

Edipler 46

Ehlullah 30

El-Ulvani 11

Erdemli Şehir 54

Esirüddin El-Ebheri 11

Eşler 48

Ezberleme 22

F

Fahredden Er-Râzi 9, 11

Fâsık 24

Fâsık Şehir 54

Feragat 26

G

Gabavet 18

Gayretlilik 24

Gider 26, 48

Gıpta 44

Güzellik 48

Güzel Yol Tutmak 26

H

Hainlik 38

Hakkı Güzellikle Ödeme 28

Haksızlık 38

"Hal" 16

Hamiyet 24

Harcama 26, 34, 46, 48, 52

Harezm 13

Haset 44

Hâşiye 'Alâ Adâb 14

Hâşiye Âlâ Şerhi'l-İşârât 14

Hâşiye 'Alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ 13

Haşyet 50

Hatırlama 22, 40, 44

Hayâ 24, 48

Hayvancılık 46

Haz Şehri 54

Heybet 48

Hikmet 18, 20, 28, 40, 42, 44

Hilim 24

Himmeti Yüce Tutmak 22

Hizmetçi 50

Hizmet Şehri 54

Hür 50

Huy 16, 18, 20, 32, 50

I

İbrahim El-Medenî Eş-Şehrânî El-Kürdî 11

İffet 20, 28, 48

İki Yüzlülük 44

İsâmüddin (El-İsferâyîni) 11

İtme Gücü 34, 36, 42

İyiliğe Karşılık Vermek 28

İyilik 20, 28, 30, 42, 44, 52, 54, 58

İyi Yönetim 46

K

Kadınlar 48, 50

Kafa Karışıklığı 34

Kanaat 26

Karı 46, 48, 50

Kâtibi 11

Katlanma 24, 40

Katmerli Cehalet 36

Kaynaşma 28, 38

Kazanma 28, 32, 38, 42, 56

Kendini Beğenme 36, 44

Kerem 26

Kıfayet 50

Kin 44

Kirmânî 11, 13

Kitabet 46

Koca 46, 48, 50

Kolay Öğrenme 22

Köle 46, 50

Korkak 18, 36, 40, 42

Korkaklık 18, 36

Koruma 24, 28, 32, 46, 48, 50, 56

Kötü 18, 32, 36, 40, 50

Kulluk 30

Kuran Ehli 30

Kutbüddin Eş-Şirâzi 11, 14

L

Lütuf 26

Lütüfkârlık 26

M

Mal 24, 46, 48, 50, 56

Malın Korunması 48

Mal Temizliği 24, 26

Medenî 54

Meleke 16, 18, 22, 24, 34, 52

Menfaat Şehri 54

Miftâhu'l-Ulûm 14

Mîr Ebi'l-Feth 14

Mizaç 18, 38, 50

Müdrake 18

Muhammed Eş-Şefî' El-İsfahânî 11

Müneccimbaşı 12

Müneccimlik 46

Mürüvvet 20, 26, 46, 48

N

Nefsânî Fiiller 16
Nefsin Güçleri 18
Nutuk Gücü 18

O

Ödlekliğe 40
Öfke 18, 24, 34, 36, 40
Öfke Gücü 18, 34
Öğrenci 11, 12, 58
Öğretmen 52
Öğünme 44
Ölçülü Olmak 24
Övünme 36

P

Paylaşımıcılık 26, 28
Pratik Ahlak 32

R

Reşidiyye Medresesi 13
Risâle Fî İlmi'l-Hurûf 15
Rıza 30, 40
Ruh Yüceliği 22, 24, 26

S

Sabır 22, 24, 56
Sadeddin Et-Teftazânî 12
Sadreddin El-Konevî 11
Şakacılık 38
Sapık Şehir 54
Şecaat 18, 20, 22, 24, 26
Şecaat Gücü 46
Şefkat 30, 58
Şehir 54
Sekkâki 14
Şerhu'l-Âdâbi'l-Adudiyye 11
Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye 12, 15
Şerhu'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye 14
Şerhu'l-Metâli 13, 14
Şerhu'l-Mevâkıf 11, 12, 13
Şerhu'l-Miftâh 14
Sevgi 28, 54
Sevilme Çabası 28
Seyfeddin El-Ebherî 11, 12, 13, 14
Seyyid El-'İbri 11
Seyyid Şerif 11, 12, 15
Sıla-i Rahim 30
Sır 50, 58
Soğukkanlılık 22

T

Tamah 40, 44
Tasavvur Tamlığı 22
Teftâzânî 13
Tembellik 40, 42, 44
Temeddünü 54
Teslimiyet 30
Tevazu 24
Tevekkül 30
Ticaret 46
Ticari Dürüstlük 28
Tûsi 14

U

Ülfet 28
Uyumluluk 26
Üzüntü 24, 42, 44, 58

V

Vakar 26
Vefa 28, 38
Verâ 26
Vezirler 46

Y

Yalan 18, 44
Yalan Yere Öğünme 44
Yalın Cehalet 34
Yetkinlik 20, 24, 36, 42
Yöneten 54, 56
Yönetici 46, 56, 58
Yönetilen 54, 56
Yumuşak Kalplilik 24

Z

Zanaat 46
Zekâ 22
Zihin Açıklığı 20, 22
Zillet 40, 42, 44
Ziraat 46, 56
Zorbalık Şehri 54
Zorunlu Harcama 48
Zulüm 26, 28, 38, 58

بالقوى هي برهان القوة المعثرة و بالقوى الانسانية هي كل اول الجسم طبيعي اليه
 من حيث تعقل الكلمات والقوى ثلث لان القوة اما ان يكون مبدأ الادراك بالذات
 او لا والاول هو القوة العقلية ويقال لها النطقية والمدرسة و الثانية اما ان يكون
 مبدأ الوضع فهو اول الجسم نفع والاول هو القوة الغضبية والثالثة الشهوية وهذه
 تقسم لثلاثة ما هو واضح لا للخصم فضلا والاولى تخص الانسان والاخرى بالاعتناء
 بالنفس الحيوانية فثبت ان فيها سائر الحيوانات وكل واحد من هذه القوى ثلث
 مرات طرفان ووسط فوسط القوة العقلية الحكمة وهي ملكة تفهم رغبها الافعال
 المتوسطة ويقال ايضا هي شئ خاصصة لا القوة النطقية متوسطة بها يدرك امور
 يتغير في يدرك وطرفها الذي يكون هو كجزء من هو بهيئة تلك القوة بها يدرك امور
 لا يتغير اواركها وطرفها الذي يكون هو العقلية و هي بهيئة تلك القوة بها
 يقصر صاحبها عن الادراك الملائق ووسط الغضبية الشهادة وهي بهيئة تلك القوة
 بها يقوم على امور ينبغي ان يقوم كالاعتقال مع الكفار لم يزيد واعلى ضعف المسلمين
 واستخلاص عنه يد منعه وطرفها الاو اعلى الكهنة و هو بهيئة تلك القوة بها يقوم على
 امور لا ينبغي اقتضاها كالاعتقال مع الكفار اذا كانوا اذينة على ضعف وكاعانة ظالم
 وطرفها الثاني الحيوانية وهي بهيئة يحكم بها عن مباشرة ينبغي ما لا ينبغي ووسط الشهوية
 القوة وهي بهيئة تلك القوة بها يباين غير الامور على وفق الشئ والمردود من القام والمشار
 وغيرهما وطرفها الاو اعلى العجوة بهيئة امور اخلاق وتلك وطرفها الثاني الحيوانية
 بالحجم بقدر قوة شئها ما ينبغي وما لا ينبغي والاولى تلك التي الغضبية والاطراف
 الستة هي الروايف وهذا يجب الحكمة واما اذا اعتبر الكيفية معها فتخرج الاراسط
 عن كونها فضائية وتعتبر في الاطراف كمن يعلم الحكمة لمجارية العلماء واما اذا
 استغنى و لكن يجازى الشجاعة للحيث والغلبة ولكن يترك اللذة والعفة
 للاعتناء اكثر منها في الاخرة او احكام في الدنيا فاذا وقعت تلك الثلاثة على تلك
 الكيفيات الردية انحطت في سلك الروايف لانه الفضائل خيرات وحكمالات
 وحيات انما يكون مقصودا بالذات والفرق بين الخير والكمال بعد كونها مشتركتين
 في كونها عارضا غير حصول شئ شئ مناسب ويليغ به انه ذلك للحصول ايضا رزائية

(الاولى)

واعتد اليها

ان كان كذا في بعض النسخ ان السور والاعمال
 وليس بها سبعة الكيفية والافعال في تلك القوة وخصائصها
 التي هي في القوة العقلية في الدنيا واما التي في الدنيا في الارشاد
 على وجه وصورة لانه لا يباين في كل شئ

۱۹۹
 ۱۹۸
 ۱۹۷
 ۱۹۶
 ۱۹۵
 ۱۹۴
 ۱۹۳
 ۱۹۲
 ۱۹۱
 ۱۹۰
 ۱۸۹
 ۱۸۸
 ۱۸۷
 ۱۸۶
 ۱۸۵
 ۱۸۴
 ۱۸۳
 ۱۸۲
 ۱۸۱
 ۱۸۰
 ۱۷۹
 ۱۷۸
 ۱۷۷
 ۱۷۶
 ۱۷۵
 ۱۷۴
 ۱۷۳
 ۱۷۲
 ۱۷۱
 ۱۷۰
 ۱۶۹
 ۱۶۸
 ۱۶۷
 ۱۶۶
 ۱۶۵
 ۱۶۴
 ۱۶۳
 ۱۶۲
 ۱۶۱
 ۱۶۰
 ۱۵۹
 ۱۵۸
 ۱۵۷
 ۱۵۶
 ۱۵۵
 ۱۵۴
 ۱۵۳
 ۱۵۲
 ۱۵۱
 ۱۵۰
 ۱۴۹
 ۱۴۸
 ۱۴۷
 ۱۴۶
 ۱۴۵
 ۱۴۴
 ۱۴۳
 ۱۴۲
 ۱۴۱
 ۱۴۰
 ۱۳۹
 ۱۳۸
 ۱۳۷
 ۱۳۶
 ۱۳۵
 ۱۳۴
 ۱۳۳
 ۱۳۲
 ۱۳۱
 ۱۳۰
 ۱۲۹
 ۱۲۸
 ۱۲۷
 ۱۲۶
 ۱۲۵
 ۱۲۴
 ۱۲۳
 ۱۲۲
 ۱۲۱
 ۱۲۰
 ۱۱۹
 ۱۱۸
 ۱۱۷
 ۱۱۶
 ۱۱۵
 ۱۱۴
 ۱۱۳
 ۱۱۲
 ۱۱۱
 ۱۱۰
 ۱۰۹
 ۱۰۸
 ۱۰۷
 ۱۰۶
 ۱۰۵
 ۱۰۴
 ۱۰۳
 ۱۰۲
 ۱۰۱
 ۱۰۰
 ۹۹
 ۹۸
 ۹۷
 ۹۶
 ۹۵
 ۹۴
 ۹۳
 ۹۲
 ۹۱
 ۹۰
 ۸۹
 ۸۸
 ۸۷
 ۸۶
 ۸۵
 ۸۴
 ۸۳
 ۸۲
 ۸۱
 ۸۰
 ۷۹
 ۷۸
 ۷۷
 ۷۶
 ۷۵
 ۷۴
 ۷۳
 ۷۲
 ۷۱
 ۷۰
 ۶۹
 ۶۸
 ۶۷
 ۶۶
 ۶۵
 ۶۴
 ۶۳
 ۶۲
 ۶۱
 ۶۰
 ۵۹
 ۵۸
 ۵۷
 ۵۶
 ۵۵
 ۵۴
 ۵۳
 ۵۲
 ۵۱
 ۵۰
 ۴۹
 ۴۸
 ۴۷
 ۴۶
 ۴۵
 ۴۴
 ۴۳
 ۴۲
 ۴۱
 ۴۰
 ۳۹
 ۳۸
 ۳۷
 ۳۶
 ۳۵
 ۳۴
 ۳۳
 ۳۲
 ۳۱
 ۳۰
 ۲۹
 ۲۸
 ۲۷
 ۲۶
 ۲۵
 ۲۴
 ۲۳
 ۲۲
 ۲۱
 ۲۰
 ۱۹
 ۱۸
 ۱۷
 ۱۶
 ۱۵
 ۱۴
 ۱۳
 ۱۲
 ۱۱
 ۱۰
 ۹
 ۸
 ۷
 ۶
 ۵
 ۴
 ۳
 ۲
 ۱

امور اخلاقيه وعقيد لفظيانه قوله فان شعها امور حقيقه ان اراد المجموع فمجموع
 وان اراد البعض ولا يقيد به ولين سلم فلم لا يجوز ان يكون للمجموع فرج حيث هو شعب
 مخالف لشعب كل واحد فانه لها اى العداله اربعة عشر شعبه الصده قد وهى مجبته
 صادقه بحيث لا يشوبها غرض ويؤثر على الغف في الخيرات اى في اضاف الاموال
 ويجوز بطلان على المال قال المذنب ان ترك خيرا العصبية والالفة وهى اتفاق الاراء في
 النعماء وتخليد الرعايش وهذه الشعبه راجعه الى المشاوره في الامور السخه تحقق
 باسم اللغة فانها الاطلاق لازم للمثابرة والوفاء وهو ملازمه طريق المواساة
 ومحاظته وهو الخلطاء واعلم انه ينبغي ان يسلك طريق المواساة فيما ينبغي ان يسلك
 طريق المواساة فيما ينبغي ان يسلك وهو ما ليس مذموما عند الحكماء التفتت اعني ان شخ
 ه العقل والعرف والتورود وهو طلب الموده الاكفاء بما يوجب ذلك
 والمكافاة مقابله الاحسان بمقتضى اوزارها والمجديت وحسن الشكره وهو رعاية
 العداء في المعاملات وحسن القضاء وهو ترك النعم والمن في المجازات اى
 اذا ثبت عليه حق واراد ان يؤديه بطريق المجازاة فيجب ترك النعم والمن فان المن
 مذموم في الانفاق فضلا عن امر يقتضى مجازاة وصله الرحم وهى تاركه في
 القربة في الخيرات بعنى يجعل الاقارب محفوفين بما عنده من الخيرات الدنياوية
 والمجديت والشفقة وهى صرف الرحمة للارادة المملوكة من الناس والاصلاح
 وهو التسوية بين الناس في الخصوصيات بما يدفعها والتوكل وهو ترك السعي
 فيما لا يسهل قدره البشري وما لا يسهل قدره البشري هو المسببات وانه الاسباب
 مثل الغرس والزرع والسقي مقدورة للبشر وهى اسباب للنشوء والنمو والانات
 وهى مسببات ليست مقدورة للبشر بل مقدورة لله تعالى فينفذ بعضها الا الله تعالى
 وترك السعي فيها بعد السعي في اسبابها بقدر ما يمكن هو التوكل واستشراى ذلك
 بقوله عليه الصلوة والسلام لا عار به بعد ما قال ارسلت انما قد وتوكلت على الله فخذ
 وتوكل على الله تعالى والتسليم وهو الانقياد للاحوال الله تعالى وترك الاعتراض فيما
 لا يلزم طبعه وصلىته بحسب الظاهر والرضا وهو طلب النعم فيما يصيب
 من المصائب وفيما يقع من العوائق والعباوة وهى تعظيم الله وهدى وانتقال

انه التزينة من طيب المدخل والمعرف والفيضة وهي الانقضاء على العقاب
 ومعناه شوية الدخل مع الخرج والدخا وهو الثاني في التوجه نحو المطالب
 اليه سم ودرية بقوله عليه السلام الثاني في الرحمن والعجلة بضد ذلك والرفق وهو حسن
 الانقياد والملازمة في الجهرل وحسن السم وهو محبة ما يكمل النفس والسمت
 الطريفة واليخرج وهو ملازمة الاعمال الجميلة وهي اعمال موافقة للشرع والعرف
 والمروءة والانتظام وهو تقرير الامور وتزويدها بحسب المصالح والسيما
 وهو اعطاء ما ينبغي ان يقع وهو مقابل للخير وكنت السخا ستة انواع من انقضاء
 الكرم وهو الاعطاء بالسهولة وطيب النفس والابيار وهو ان يكون الاعطاء
 مع الكفاية حاجته اي مع انه يكون محتاجا بكف نفسه من قضاء حاجته
 والنيل وهو الاعطاء مع السور والمواهب وهو الاعطاء مع مشاركة الاصدقاء
 اي بشراهم في الانتفاع والتمتع بعد ما يد المال عليهم والسيما وهي بذل لا لاجب
 تفصلا فانه قيل المقصود من قوله بذل لا لاجب بذله هو التفضل لا غير فائدة ذكره
 قلنا بذل لا لاجب يقع على اثنين ثم يقع باذنه مجازاة وقسم لا يتوقع وهو
 التفضل فخص باسم السخا لا الاول والثاني اللغة وهو التفضل طلب الفضل
 على الغير وانما يحصل ذلك بلا توقع المجازاة والمساهمة وهو ترك ما لاجب ان يترك
 تنزها مثل زيد باع خريره فربما يات فاسقطا لما ثلث عشرة بلا توقع مجازاة وزاد
 بعضهم اثنين اهدى المروءة وهي رغبة صادقة للنفس في الافادة بقدر ما يمكن
 وانما هي العفو وهو ترك المجازاة بسهولة في النفس مع القدرة وفيه بعد بها من
 تلك الانواع جعل المروءة من قبيل ملازمة الاعمال الجميلة كما جعل العفو من انما لغير النفس
 الذي ذكر في السخا والعدالة في كيفية متوسطة حادثة من مجموع الفضائل
 التي اعني الحكمة والسخا والعفة كما ذهب اليه المحققون وقيل هي مفصلة
 نفسانية مغايرة لغيرها في الثلث وعرفنا باعدالة المعاملة فانه كان مع المعاملة
 لخوف الضرر الغير فهو الانظلام وان لم يكن بل نفس على الغير ولا في نفسه ولا غير
 الاول الظلم والثاني العدل واسمها عليه بانه شعب العدالة فالحق شعب
 كل واحد من تلك الفضائل فانه شعبها امور حقيقه وشعب العدالة امور راضية

والمشوم وللعصب لواجب واغراض سبعة النداء وخوف المجازاة عاجلا و
اجلا ومقت الاحياء واستنهاه الاراز واستنهاه الاعواد وتغير المراجع والتألم
واما الجبن ويجنب يتبعه الذل والاختلال وانتهاك الحرم وعلاج الخوف
في المخاوف والاعدام على المعائب وذكر وجوب الموت وخوف منكر سببه
ان الممكن والافانطون وكحوص بالتفكر في مشاركة الحيوانات وقلة لذتها
وقصر مدتها وخساسة المطالب واستخراج حكم القادة الشهوية واحالة الرأي عند
شبهات النفس والاشتغال بالعنيمات وغير ما يحمل على غيرها والاعتناء بها
يعزى بها البطالة متقصا بيا هلاك النفس والبدن وهي شبه بالجها وباطل الحكمة
فيلبى ان ارى باب الجحيم فثأره ويلمح حكاياتهم ومذمة اهل الكفر وسوء
عاقبتهم وما يجزه من الاشتغال بما لا يعنى هنا واما الجبن فهو ضد العصب
اعني كونه النفس فيما ينبغي ان يتحرك منه وتنبه له بطلان شهوة الانتقام
فهو من جنس الخوف كما ان العصب من الافراط وهو عرض ردي في غاية الرداءة
واغراضه الصنفية ثلثة الازك والاختلال وانتهاك الحرم واغراضه الجبرية
عشرة قهاية النفس وسوء العيش وتطمع كل احد في ماله وقلة الثبات
في الامور والكسل منها وتكمن الظلمة في الظلم عليه والرضا بكل فضيحة واقعة
في النفس والآلام واستماع الفواحش مع تحملها ثم القذف والقسم والتركاب
ما يوجب التعذيب والعطيل في الامور المهمة وعلاج آفة عيبه نفس على تلك
الراز بل يتحرك ويكلم ينهى عن تحملها وان يحملها على العصب كي تنبثق وان يتحرف
في المخاوف والمهالك وآية بذكر وجوب الموت وعليه برعاية الاعتدال
في التحرك بدواعي العصب حتى لا يتجاوز حد الوسط واما الخوف فينبو له
من وقوع المكروه او انتظار المجدور وهما انما يكونان من امور يحدث في الزمان
المستقبل فعلاج آفة عيبه نفس على تلك الامور اما ضرورة الوقوع
فلاخذ عنها واما متعقبة الوقوع فلا خوف واما ممكنة الوقوع فذلك
لان الممكن ما يهددنا به سببا فيجوز توهم الوقوع لا يرتكب العاقل انما
العاقل ينقص بدعيته فلعل النفس بجم ذلك تركه واما الاغراض

[The page contains dense handwritten text in Arabic script, which appears to be bleed-through from the reverse side of the leaf. The handwriting is cursive and fills most of the page area.]

٤٤٥

محصلة في قوله الجذب فقلت المحض والبطالة وتجزأ أما المحض فهو من جنس
الافراط في الشهوات ومحاضة الروية مهابة النفس ومعدلة التطفل
والاحتشاش النفسية في دناءة الهمة وحساسة الطبع وبها اعراض اولية
للمحض وعلاجه التفكير في مشاركة الحيوانات في قضاء الشهوات وقلة في الحكمة
وقصر مدتها واستخراج حكم القوة الشهوية في بقاء النوع والنسل والتعالي في تفكر
في انها ليست مخلوقة لاستيفاء الشهوات على أي وجه كان واطم البطلان فهو
من جنس التقريب واعراض كثيرة منها هلاك النفس بجلال نقصور بانه انساب
الكلمات الممكنة لها وهلاك البدن عاجلا اختلال امور الهمة كبقاء النوع والاختلال
في سلك الحيوانات بسبب عدم التدبير والتعرف وابطال الحكمة في خلقه وهي
القيام بما له مدخل في النظام وعلاجه ان يتأمل في منافع ارباب الحق ومضار
اصحاب الكفر واستماع مدعهم عنه الله ورسوله والحرف واما المحض
فمعرضه في فقد المحبوب او فوت المطلوب ورواية يجب الكيفية فثبت انه
توقع حصول جميع المطالب وبقياتها ولا شك ان هذا التوقع جهل في الضرورات
لان المشاهدة حاكمة لعدم حصول جميع المطالب وعدم بقياتها لانسان وعلاجه
التوجه الى الانيات الصالحات وهي اعمال الخير التي ينبغي بحرها الانسان وهذا الذي
ذكرناه هو الاعراض الاولى للقوى الثلاثة المذكورة فالانسان في بيان اعراض
تقوله في تلك الاليات وهي سبعة محض وهو يقول في المحض وكما
بان استيعاب جميع الخيرات ممنوع لاحد وبيان تقوله ان كل واحد واحد من المطالب
في يد انساني فصار يجب يتصور ان يكون لا داعي له بسبب حصولها
في ايديهم فيريدونها عنهم بايدي سبب كان في الموت والقتل والنهب
ليحصل له ذلك هو المحض واثره التحريم الدائم وشره ما بين العلماء اذ حطوا
الى افراض عمره فعدوا بالثمة في ذلك وقد يكون الحكمة متعلقا بالمنافع العلمية
كما يكون بين العلماء وهو اثر افراط في الحكمة لانه المنافع الدنيوية بسبب
ضييق مواد العذر وشره الكمال فيها فالحصول لاحد موقوف على حرمان
الآخر بخلاف العلمية فاراد في المازلة فيها فيسبب حجة وعلاجه علاج المحض

[illegible]

والمزاي وبهذا المعنى رادوا شيئا من المحال كذا ما يتعلق بالادب والفضل في البلاغة
والكتابة والنجوم وغيرها وهي الادب والفضل وما يتعلق بقوله الشجاعة
في الفروسية وسد الشفور ووقع العدو والشيء يحفظ ويحصى برعاية احرين
احد بها جعل يخرج اقزوم الذئب لا تقبضه شدة عدم اختلال في المعيشة لا يزل والولد
والنبا لا يستتار في الدخول باي جهة ايضا عند تاجر مثلا حتى يصير ثمرا او فليقتض المتعول
ان يقسم امواله بين نفسه ومحتاج وعقار لا يحاط فانه الاغاث متعاقبة فانه اصاب
صنفا منها بقي الاخر الثالث يخرج واصناف مصارفه اربعة الاول في سبيل الله
ثقا فليجب فيه الكراهة والمن واللازم والرياء لئلا يحبط صالحات الاعمال وليتجنب الانفاق
ثم يكتم فقره وما كان يصعب به حاله والثاني المروءة وهي قوة للنفس ضد الصدور
الانفعال الجليل منها المستتعة للروح شرعا وعقلا وعرفا فينبغي فيها الصبر في بطريق المروءة
ببدا يصير الفرج فانه وليد لم السر وكجدة يعطى وان كان في انقياس وليواصل فان
الانقطاع منسب ولتخار المصنع لئلا يقع في التذمر فانه من الرزاق والثالث الضرورة
وهي وضع سعيه او ظالم صيانة للعرض او جيب يقع فليقتصر فيما يعرف فيها على
قدرته والرابع الحاجة هي انفاق اهلها فليخرج الانقصار فيها وانما غيره الانقصار
لما الى السرف لا التقبض لئلا يقع في البخل بالندرج واما العنصر الثاني وهو
الزوجة فليطلب بانها لا تشبه النعالة ونظام المنزل لا يجد التهوره بحساستها
والصفقات المطلوبة في النساء العقل والعفة والحياء وانما زاد الغيب والجمال
والمال فالله واما الجمال المفظ فليجنب منه لكثرة راغبتهن وضعف عقولهن
وكذا الجور والجمال وينبغي ان تزوج لاجل ما لا يذ لك يقتضي التقوى والسياسة
على الزوج ونظرها ايضا وبسبب ذلك ويحكم نظام المنزل ويجب على الزوج ثلثة
امور ايضا هي الريبة في نفس الزوجة لتمتثل في الامور وينبغي ان يكون ذلك الايقاع
باطرها والفضائل وسر العيوب وقلة الانبساط والثاني في تعليمها بما يناسبها
من ان يسهل ما من غير المحارم ويشاور في الخزيات لانه الكليات لضعف
رايها ويحكم هذه المنزل ويكرم اقايرها ويدفع الغيرة عنها بانه لا يستأثر عليها الغير
وانما كان خير منها لئلا يقع في الفجور والفسوق والثالث شغل خاطرها بامور المنزل

لا بد منها صح

انكسرت ليك زعمهم اذ احتساب اذ باب الهمم والشغافه فيهم والانتباه
 بمرحله والمواظقه في كل شئ وذكركم في المحض والانتفاع به لانه ابرجصل المال من
 مدافعهم اهل المال والاعتراف بالمال وادعاه منه ولا يبرجصلها في رسته ولا يبرجصلها
 فيما يخص بالمال والاحتراز منه عند غرضه ولا يبرجصل منه ولا في ضمير ولا في الملوك
 اكثرهم صاحب الغرامه وليست بمواصل الخدمه وان جعلها فاجعله ربا وليست
 عن خصوصه بالاستفاده ولا يضرب فيما يقال فيه من الامور الموجبه المبرحه
 تقيت ولا ينفق ولا يداهل فيما يبره المالك عنه ولا يبرجصله ولا يطلب
 القدر على الاخذ من اياها الامثال فثقله اصناف الاصلح في خياريهم
 ويحسن اليهم ويدرهم ويراوهم ويحسن معهم ويتعهد متعلقهم ويرسل
 اليهم الهدايا ونظر البشاشه معهم ويقادهم ويكافهم بالخير بيد المال عليهم
 ويحياهم ويزيدهم اذا اذنبوا ويقرعنا بهم اذا اذنبوا الا اذا اذنبوا بفسادهم
 بالغباب والخطاب ويحكم الله والمال عنهم هذا كله في الصدوق العبر الحقيقه
 واما الحقيقه فيقط مع التكلف المذكور في لانه نفس والصف الثاني
 الاعداء فيعهد اعزهم ويدرهم ويرفع اشكاياهم الماروسه ولا اليهم يعرفوا
 عدوهم ولا يقبلون تعازيهم في حقهم ويحسن فيهم بطبع غضايرهم ويشتغل
 بالادفع ويحسن معاهيهم ويحكم باليوم يقيد اظهرا ولا يبرجصل الصدوق والعدو
 معهم ويحياهم خطايرهم للاطلاع على غرائبهم ومعاهيهم ولا يبرجصل شئ مما يكون سببا
 لكراهه اذ في مثل السبق عليهم بالظن والسمع والشفاة فحاشا وكلوا اذا اخطوا
 عليه في حقها يحلف منهم ويدفع طرهم بالاستصلاح فان لم يدفع قبل الاحتساب
 منهم على طريق الشرع فان لم يدفع قبل القهر لا ظلم وريبه والصف الثالث
 لا يداهل ولا يركب ليس صديقا ولا عدوا بهم وطوائف آية كانه من المشكرين
 فعلية بالشكر معه وآية كانه من القضاة واهل الصلاح فعلية الكراهه وان كان
 من الفضلاء فعلية استفاوته منه والمساعدات بالمال والخدمه وآية كانه من
 المتعلمين فتهذيب اخلاقه والشفقه عليهم وآية كانه من السالين فاعطاهم
 طحا او طامعا غير محتاج وآية كانه من الضعفاء فبالترحم عليه والا حاشا

بفضيلة واما الغلبة او
 عليهم

اليد و بحسن الخلق مع كل من الاصناف الثلث و قضاء حوائج الناس المكن
 و لروم العادات في التعاضد و التهادي و العبادات و اهلها الفرج لغرضهم و الغم
 لغرضهم بحيث لا يخرج الواحد النفاق عما تمت الرسالة الشريفة في علم الاخلاق
 بعد ذلك الملك الخلاق

ŞERHU'L- AHLÂKÎ'L-ADUDİYYE

13. yüzyıldan sonra İslam dünyasındaki ilim gelenekleri önemli ölçüde belli başlı eserler etrafında kaleme alınan şerh ve haşiyelerle devam eder. Bu bağlamda İslam düşün cesinin müteahhirün dönemi Hidâyetül-hikme, Hikme tül-ayn, Şerhul-Mevâkıf fî ilmil-kelam, Şerhul-Makâsîd, Şerhul-Akâid, Akâid-i Adudiyye, Füsûsul-hikem, Miftâ - hul-gayb gibi çeşitli ilim dallarında kaleme alınan eserlerin tarihi olarak okunabilir. Bu türlü klasikleşmiş risale ve kitap yazarları arasında Adudiddin el-İcînin bilhassa zikredil - mesi gerekir. İcî, er-Risâletül-Vaziyye, Akâid-i Adudiyye, el-Mevâkıf, Şerhu Muhtasarul-Müntehâ eserleriyle dilbi - lim, kelam ve fıkıh usûlü alanlarında yazım geleneği oluş - turmasının yanısıra ahlâk ve siyaseti teorik ve pratik yönle riyle ele aldığı Ahlâk-ı Adudiyye adlı risalesiyle de ahlâk ve siyaset alanında bir yazım geleneğinin oluşmasına vesile ol - muştur. Tahkik ve tercümesini yayımladığımız şerh, İcî'nin doğrudan talebesi Seyfeddin Ahmed el-Ebheriye aittir.

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK YİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20
Rasimpaşa Mah. Soğutöçayır Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelayin.com - www.nobelayin.com

Okuyucu öneri ve eleştirileri için
okuyucu@nobelayin.com

www.facebook.com/nobelayin
twitter.com/NobelKitap

